

ISTORINIAI MIESTAI PAVELDOSAUGOS AKIRATYJE

Rasa ČEPAITIENĖ

Lietuvos istorijos institutas,

XX a. istorijos skyrius,

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas,

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

el. paštas rasac@mail.lt

istorinių miestų išsaugojimui ir jų vertybių iškirstinamai užtikrinant miestų išsaugojimą. Šiuo atžvilgiu Vilnius yra vienas iš svarbiausių Lietuvos istorinių miestų, kuris turėtų būti išsaugojamas kaip svarbus kultūrinių vertybių kompleksas. Šiuo metu Vilnius yra gana išsaugotus, tačiau išsaugojimui yra reikalinga daugiau išlaidų. Šiuo metu Vilnius yra gana išsaugotus, tačiau išsaugojimui yra reikalinga daugiau išlaidų. Šiuo metu Vilnius yra gana išsaugotus, tačiau išsaugojimui yra reikalinga daugiau išlaidų.

IVADAS

Istorinis miestas – tai gamtos ir kultūros sąveikoje amžių eigoje susiformavusi sudėtinga ir įvairialypė urbanistinė struktūra. Ją galima išskaidyti į keletą pagrindinių sluoksninių: 1) miesto pamatą – gamtinij-kultūrinį kraštovaizdį; 2) gatvių ir aikščių tinklą, sudarantį kvartalus, kurie savo ruožtu skaidosi į posesijas; 3) architektūrą (pastatus); 4) erdvinį klošą – miesto vizualines dominantes, panoramas bei siluetus. Tenka pripažinti, kad, matyt, būtent dėl tokio aukšto sudėtingumo laipsnio istorinio miesto *kaip tokio* (o ne jame esančių pavienių statinių ar ansamblių) samprata ir apsauga yra palyginti nesenas reiškinys. Pavyzdžiui, tik XX a. 9 dešimtmetyje pasirodė tarptautiniai dokumentai, liudijantys apie šio suvokimo įsitvirtinimą tarptautiniu mastu (1987 m. ICOMOS priėmė istorinių miestų apsaugai pa-skirtą *Washingtono chartiją*, o Europos Taryba 1993 m. paskelbė *Europos urbanistikos chartiją* – praktinį miestų valdymo bei plėtros vadovėlij).

Nors ir negalime girtis senųjų miestų gausa, tačiau jų apsauga Lietuvai itin aktuali. Reikia tik džiaugtis, kad suinteresuotumas šia tema, kaip ir apskritai paveldosauga, pastaruoju metu pradėjo didėti. Šiuo atžvilgiu išskirtinas Vilnius – kaip ne tik Lietuvos sociopolitinis centras, bet ir kaip vienintelis mūsų miestas, dėl savo unikalių verčių įtrauktas į Pasaulio paveldo sąrašą. Atsižvelgiant į šias reikšmingas aplinkybes istorinis Vilniaus senamiestis susilaukia daug daugiau specialistų (tarp jų ir užsienio ekspertų) ir pačios visuomenės dėmesio nei kiti Lietuvos istoriniai miestai, kurie dažnu atveju linkę atkartoti sostinėje vykdomus miesto planavimo bei tvarkymo darbus. Be to, jame geriausiai matomi tiek teigiami, tiek ir neigiami sociokultūriniai atgavusios ne-priklausomybę valstybės vystymosi poslinkiai. Jie tiesiogiai daro įtaką ir paveldosauginėms strategijoms bei taktikoms Vilniaus istoriniame branduolyje.

Vis dėlto tenka pastebėti, kad ligi šiol daugiausia finansinių bei intelektinių išteklių skiriant materialiam senamiesčio pavidalui išlaikyti ar sutvarkyti lyg ir nuošaly lieka kiti pamatiniai klausimai: kokie praeities įprasminimo turiniai slypi (ar turėtų slypėti) už praktinių paminklotvarkos veiksmų? Kitaip tariant, dėl ko jų imamas? Kam jie turi tarnauti? Kokių tikslų siekti?

Susidaro išpūdis, kad ligi šiol tarpusavyje dažnai nekoordinuoti bandymai atgaivinti, suformuoti ar išryškinti istorinės atminties ženklus bei akcentus Vilniaus mieste nesirémė giliau reflektuotu praeities bei dabarties sociokultūrinio gyvenimo sąrangos suvokimu. Tačiau akivaizdu, kad be šio suvokimo vykdomi *paveldokūros* veiksmai negali būti nuoseklūs, ilgalai-kai ir ne vien siaurai konjunktūriški.

Tautinio atgimimo laikais émës formuotis konservatyviosios sąmonës tipas, kuris aktyviai reiškési tarpukariu (ir tam tikrais „konspiraciniu“ pavaldais išliko stiprus sovietmečiu), išugdë ligi šiol gajų lietuvių etnocentrizmą. Tačiau šiandien jis neišvengiamai susiduria su laisvos, atviros ir multikultūrinės visuomenės kūrimo siekiais. Šis, dažnai solidžiau teoriškai neargumentuotas, susidūrimas yra ypač aktualus komplikuotą istoriją turinčiai mūsų sostinei. Jis kartais sukelia išties aštrius ginčus tarp skirtinges idéjas palai-kančių ar bandančių realizuoti interesų grupių.

Savo ruožtu tenka pripažinti, kad šiandienos intelektualų diskusijos dėl Lietuvos valstybės tolesnés raidos perspektyvų bei atviros pilietinės visuomenės kūrimo ir stiprinimo retai kada peržengia abstrakcijų lygmenį, kad būtų regimai „sukabintos“ su materia – konkrečia pilietinės visuomenės raiškos erdve, t.y. praeities bei dabarties laiko dvasiniai bei medžiaginių ženklais mieste. Paveldosaugos specialistai tebéra linkę apsiriboti konkrečių praktinių paveldotvarkos problemų sprendimu ir dažniausiai vengia aktyviai ir visapusiškai dalyvauti visuomenės istorinės savimonės konsolidavimo darbe.

Čia tenka atsižvelgti į faktą, kad mūsų paveldosaugos, kaip ir apskritai Lietuvos, istorija yra komplikuota. Kaip žinia, ypač naujaisiais laikais dažni krašto užkariavimai agresoriams suteiké progą nevaržomai grobstyti ir nai-kinti kultūros paveldo vertybes, visuomeninę savimonę kartu orientuojant į jų niekinimą (ypač sovietmečiu), todél vietiné šviesuomenė sieké bet kokia kaina išlaikyti turimą paveldą. Tad dar ir dabar viešajame diskurse galima apčiuopti polinkį į kraštinumus – paradoksalų kultūros turtų nuvertinimą ar net atmetimą, dažnai skatinamą ir šiuolaikinės primityvios vartotojiškos mąstysenos, viena vertus, ir perdėtą jų garbstymą bei „saugojimą“ vardan

saugojimo", kita vertus. Dažnai pamirštama, kad tarp jų atsirastų vienos plačiam daug nuosaikesnių elgsenos su praeities vertybėmis būdų spektrui.

Šiandien pats gyvenimas verčia neatidėliojant ateičiai spręsti galvosūkius, kuriuos iškelia praeities vertybų apsaugos ir/ar krašto modernizacijos dilema. Šiuo atžvilgiu iliustratyvūs Vilniaus mieste vykdomi „gelbėjimo“ archeologijos darbai, kartais susikertantys su stambiojo statybų ar komunikacijų verslo interesais (žr. diskusijas dėl Gedimino prospektų rekonstrukcijos ar kitur mieste randamų archeologinių liekanų likimo). Šie ir daugelis kitų atvejų verčia čia pat vietoje priimti skubius sprendimus, kurie ne tik reikalauja visų suinteresuotų pusų konsensuso, bet ir tam tikros gana konkretizuotos Vilniaus senamiesčio raidos vizijos. Vis dėlto tenka pripažinti, kad ženklų, jog apie tai jau bandoma mąstyti programiškai bei kompleksiškai, yra, ir tai nuteikia optimistiškai (*plačiau Santykiš...*, 2004). Pamažu imama suvokti, kad visapusiškam paveldo įsisavinimui kol kas nepakankamai palankią situaciją geriausiai padėtų spręsti pagarbus, bet kartu ir aktyvus santykis su kultūros vertybėmis, pasireiškiantis atsakingai bei kūrybingai parengtų konkrečių paveldo objektų ar vietovių panaudos projektų įgyvendinimu.

Atsižvelgant į minėtas problemas ir jų sprendimo būtinybę, neišvengiamai iškyla Vilniaus istorinio miesto paveldosaugos praktinio, teorinio ir idėjinio kontekstų pažinimo poreikis. Todėl visų pirma darosi būtina pasigilinti į ankstesnių kartų šios srities įdirbį bei patirtį.

1. VILNIAUS SENAMIESČIO PAVELDO SAMPRATŲ RAIDA

1.1. Paveldosauginės minties ištakos

Lietuvos urbanizmo ir paveldosaugos raidoje esama tiek savitų lokalinių, tiek ir bendraeuropinių bruožų. Dar LDK laikais Vilniuje, kaip ir kitose Europos feodalinių valstybių sostinėse, kilmungų ir miestiečių šeimų nekilnojamasis ir kilnojamasis turtas buvo paveldimas ir, be kitų, turėjo ir simbolinę vertę. Visuomeninės paveldosauginės sąmonės užuomazgas Lietuvoje galima fiksuoti nuo XVII a. Tuomet, kaip ir Vakarų Europoje, pradėta istoriškai ir struktūriškai vertinti architektūrinį paveldą, skirti *restauracijos*, *atnaujinimo* ir *perstatymo* sąvokas, menines ir istorines objektų vertes (Makovska, 2000, p. 149 – 156).

XIX a. pasižymėjo šaltiniuose sunkiai aptinkama, bet sisteminga ir organizuota vietinės intelligentijos kova už reikšmingiausią LDK istorijos objektų išsaugojimą. Beje, būtina paminėti, kad Rusijos imperija iš viso menkai tesirūpino net savo pačios paveldu, jau nekalbant apie okupuotų teritorijų kultūros vertybių apsaugą. Kaip žinia, intensyvus to meto šalies rusifikavimas pasireiškė ir kaip istorinio kraštovaizdžio tyčinis keitimas. Be šio neigiamo veiksnio, prie spartaus Vilniaus perdirbimo XIX – XX a. sandūroje prisdėjo ir industrializacija bei dėl to suintensyvėjusi miesto plėtra. Minėti socioekonominiai procesai ryškiai veikė miestovaizdį: atsirado naujos architektūrinės formos, tankėjo užstatymas ir dėl to keitėsi miesto siluetas bei panoramos.

Lenkų aneksijos metais (1920 – 1939), nepaisant to, kad liko provincijos miestu, paveldosauginiu aspektu Vilnius buvo palyginti gerai tvarkomas (*plačiau* Glemža, 2002, p. 24 – 25). Matyt, ne be vilniečių intelektinės įtakos tarpukario Lenkijoje, aplenkiant laiką, didelis dėmesys pradėtas skirti ne tik

architektūros paminklams tirti bei tvarkyti (teikiant prioritetą konservavimui), bet ir kraštovaizdžio istoriškumui ir grožiui apsaugoti. Jau XX a. I pusėje Vilniaus miesto paveldas pradėtas suvokti kaip sudėtingas ir įvairialypis, kurį salygiškai galima suskaidyti į kelias dalis: 1) miesto erdvės sandarą; 2) didžiuosius paminklus; 3) etnografinį (vietinės architektūros) miestą formuojantį sluoksnį; 4) gamtą kaip pamatinę miesto struktūrą (Markevičienė, 1998, p. 286).

Taigi tarpukaris Vilniaus senamiesčio išsaugojimo kompleksinės sampratos formavimuisi iš tiesų buvo gana palankus metas. Nepriklausomos Lietuvos paminklosauga šiuo atžvilgiu labai kuo nors pasigirti negalėjo – Lietuva bene vienintelė Europoje tarpukariu naturėjo išsamesnio Kultūros paminklų apsaugos įstatymo, taigi ir nesiémė juridiškai reglamentuoti ansamblį bei istorinių teritorijų apsaugos. Tai rodo ryškų lietuviškos paveldosauginės minties atsilikimą nuo lenkiškosios, kuri, šiuo atveju teorijoje, atrodo, buvo aplenkusi net savo europinius analogus. Tačiau, nepaisant to, atgavus sostinę lietuvių specialistai ne atmetė, o bandė teste lenkų pradėtus darbus. Jau 1939 m. Vilniaus miesto savivaldybė parengė *Vilniaus Senojo miesto centro planą*, kuriame atispindėjo lenkų specialistų nuostatos. Tačiau šiuos tik ką pradėtus senamiesčio apsaugos veiksmus nutraukė pirmoji sovietinė okupacija.

1.2. Sovietmečio paveldosaugos kontraversijos

Sovietinio laikotarpio Lietuvos paveldosauga ir urbanistika dar laukia savo tyrinėtojų. Nesitenkinant aprioriniais (dažniausiai, tiesa, neigiamais) jos vertinimais tenka nuogąstauti, kad ši tema praktiskai beveik néra atidžiau analizuota, todėl ir nesinorėtų skubėti su kategoriškomis išvadomis.

Visų pirma tenka atsižvelgti į bendrajį to meto kontekstą. Okupuotoje Lietuvoje sovietiniai ideologai susidūrė su savita ir gyvybinga nacionaline kultūra. Todėl čia, kaip ir kitose Baltijos valstybėse, buvo sunkiau akivaizdžiai ir be ceremonijų tiek ją, tiek ir konkrečias kultūros vertybes priversti tarnauti politiniams bei ideologiniams tikslams, kas per nepalyginamai ilgesnį ir nuoseklęs visuomenės sovietizacijos procesą buvo realizuota pačioje SSRS. Nors Lietuvoje niekuomet nebuvvo galutinai šių tikslų atsisakyta, tačiau, priklausomai nuo kintančių sociopolitinių aplinkybių, naudotos prie-monės varijavo.

Galima drąsiai teigti, kad daugiausiai nuostolių Lietuvos kultūrai ir jos

paveldui atnešė būtent stalininis laikotarpis. Ar tuometinę kultūros viziją Lietuvoje galėtume laikyti savotišku *Proletkulto* atitikmeniu? Pamatinė proletkultininkų pozicija porevoliucinėje Rusijoje buvo totalus praeities atmetimas ir naujos kultūros kūrimas, o 1940 metais pradėta ir po karo pratęsta stalininio pavidalo Lietuvos sovietizacija irgi buvo nukreipta prieš ankstesnę „buržuazinę“ santvarką, kartu diegiant naujos sovietinės gyvensenos ir pa-saulėžiūros standartus. Galima teigti, kad sovietmečiu tik vienu atžvilgiu būta nuoseklios kultūros politikos – viso kultūros gyvenimo privertimo tarnauti ideologijai ir propagandai. Tačiau lietuvių inteligenčiai dėjo gana kryptingas pastangas, jei įmanoma, užkirsti kelią, pristabdyti ar bent sušvelninti šias užmačias.

Nors būtent sovietmečiu Lietuvoje susiformavo išplėtotas paminklosau-ginės sistemos juridinių, administracinių ir technologinių priemonių kompleksas, tačiau atsižvelgiant į minėtas aplinkybes ši sistema nebuvo pakankamai efektyvi, kad realiai išgvendintų kultūros paveldo apsaugos ir populiariinimo uždavinius. Todėl ir praeities paveldo apsaugos srityje per visą sovietmetį išliko paslėpti *valdžios, specialistų ir visuomenės* konfliktai ir įtampos.

Šis trumpas ekskursas į sociopolitinį sovietmečio kontekstą néra be-reikšmis istorinių miestų tvarkymo atžvilgiu. Šioje srityje taip pat galima gana aiškiai matyti oficialiosios ideologinės pozicijos ir paminklosaugos spe-cialistų nuomonų susidūrimus.

Po karo atstatant Vilnių remtasi čia atvykusių sovietinių urbanistų ir architektų siūlymais, kurių pagrindu parengtose generalinių planų schemose, žinoma, atispindėjo SSRS miestų ir gyvenviečių planavimo principai bei normos. Todėl jose nebuvo pamatuotai įvertinti Lietuvos miestų istorinės raidos ypatumai, jų gamtinės, geologinės ir hidrologinės sąlygos, o naujų pastatų statyba buvo daugiausiai pradėta vykdyti pagal tipinius projektus. Šie miestų formavimo ir architektūros kūrimo veiksniai faktiškai nutraukė ankstesnę Lietuvos architektūros ir urbanistikos raidą, iš esmės atitikusią Vakarų ir Vidurio Europos principus (Miškinis, 1991, p. 80 – 84).

Atstatant miestus sovietiniai ideologai reikalavo visą dėmesį sukoncen-truoti į jų centrus, kuriuose būtinai turėjo atsirasti pagrindinė aikštė, į kurią vedé plačios magistralės, o puošė monumentalūs sovietinių pastatai, skirti valdžios institucijoms. Toks miesto erdvės perkonstravimas įkūnijo neslepiamus ideologinius tikslus – masių indoktrinaciją bei valdymą (Иванов, 2001, p. 146 – 147). Tuo metu propaguoto sovietizmo polinkis į pompastiką atsi-

spindėjo ir sovietinio elito gyvenamujų namų fasaduose (Vilniuje – dabartinié Goštautu krantiné).

Vis dėlto istorinių miestų branduolių atžvilgiu stalininé urbanistika deramai taip ir nesugebėjo išplėtoti nuoseklios koncepcijos. „Esminis bendras charakteringas santykio su ansambliu, kaip viena iš paveldo rūsių, bruožas yra kūrybinis kritinis jo įsisavinimas ir perdirbimas pagal naujus socialistinius reikalavimus. Tarybinei miestų statybai svetimas pasyvus ir nusišalinantis požiūris į paveldą. Ji kaip ir visas socialistinis mokslas privalo užsiimti aktyviu esamo perdirbimu pagal komunistinę manierą“ – savo studijoje apie 1945–1948 m. pradétą Baltijos respublikų sostinių senamiesčių rekonstrukciją tiesiai rašė architektas L. Bogdanovas (Богданов, 1950, l. 17). Tačiau jis pripažino, kad net ir perkeisto, pritaikyto naujo miesto statybos reikalavimams istorinio urbanistinio ansamblio perdirbimas neatmeta būtinybés išsaugoti senasias jo dalis, paverstas savotišku muziejiniu draustiniu.

Taigi sovietinės urbanistikos požiūriu Vilniaus senamiestis vertintas kaip istorijos eigoje statytas neplaningai, todél jis, esą, „neturėjo nei pagrindinio centro, nei pagrindinio ploto, nei pagrindinės magistralės“ (Kumpis, 1945, p. 4). Visus šiuos „trūkumus“ buvo siekiama ištaisyti.

Nors dauguma architektų vis dėlto pabrėžė poreikį naujus statinius harmoningai derinti prie jau susiklosčiusios aplinkos, iškélė didelę urbanistinę architektūrinę Vilniaus senamiesčio vertę, šios idėjos dažnai sutikdavo atvirą „modernizatorių“ ir „kontrasto principio“ gerbėjų pasipriešinimą. Todél remontuotini ar net sveiki namai imti griauti, atveriant Vilniaus senamiesčiui nebūdingas plačias erdves (Rūdininkų gatvės vakarinė pusė, Vokiečių gatvės šiaurinė pusė, ir t. t.). Tuometinės estetikos propagavimas lémé kai kurių naujų pastatų bei kompleksų istoriniame miesto branduolyje pabrëžtinai brutalų bei agresyvų pobūdį – nesiskaitymą su „nusenusia“ aplinka (Purvinienė, 2003, p. 154).

Pirmas sovietinis Vilniaus generalinis planas buvo parengtas dar 1946 m., remiantis tuometine miestų statybos metodika ir patirtimi. Vėliau pasirodė keletas patobulintų variantų. Reikia pabrëžti, kad Vilniaus planavimo ir užstatymo projektas, patvirtintas LTSR MT 1953 m., numaté palikti istoriškai susiklosčiusią gatvių tinklinę, o transporto magistralės turėjo apeiti senamiesti.

1956–1958 m. buvo parengtas ir 1959 m. patvirtintas pirmasis Lietuvoje (kaip, beje, ir pirmasis SSRS) Vilniaus senamiesčio rekonstrukcijos projektas (aut. K. Šešelgis, S. Lasavickas, J. Šeibokas). Šis projektas gana atsargiai vertino naujos statybos galimybes senamiestyje, rekomenduodamas išlaikyti

istorinio užstatymo tūri, istorines raudonąsias linijas, naujus pastatus harmoningai įtraukti į istorinę aplinką. Tačiau atsižvelgiant į per tankų užstatymą ir prastas higienos sąlygas buvo nuspresta sanuoti, tai yra apmažinti, kvartalų vidaus užstatymą, o atsivėrusius plotus apželdinti. Ši projektą veikiai sekė analogiški Kauno, Klaipėdos, Kėdainių, kiek vėliau Trakų senamiesčių regeneravimo projektais. Pasak J. Glemžos, istorinių miestų centrų regeneravimo metodikos krypties pasirinkimui ypač didelę įtaką turėjo Čekoslovakijos restauratorių patirtis (Glemža, 2003, p. 144).

„Atšilimo“ metais Vilniaus ir kiti senamiesčiai bei senieji miestelių centrali jau pradedami suvokti kaip atsvara industrinės architektūros schematizmui ir vienodusmui. Įvertinta ir jų, kaip turinčių savitų bruožų, reikšmė bendraeuropinei urbanizmo istorijai. Net siūlyta vertingiausius senamiesčius parversti rezervatais ir, taikant ypač griežtą apsaugos režimą, skatinti juose tradicinių amatų ir prekybos plėtrą (Pilypaitis, 1967, p. 34 – 38; Pilypaitis, Miškinis, 1968, p. 40 – 44). Ištyrus ir atrinkus vertingiausius Lietuvos miestus ir miestelius buvo sudarytas ir 1969 m. patvirtintas 62 vietinės reikšmės urbanistikos paminklų sąrašas (aut. A. Miškinis, A. Pilypaitis). Palyginimui – Estijoje 1967 m. pirmuoju paminkliniu miestu buvo paskelbtas Talinas, o 1973 m. urbanistikos paminklais tapo dar 9 miestai, Rusijoje daugiau kaip 100 istorinių miestų sąrašas buvo patvirtintas 1970 m., Baltarusijoje 21 miesto sąrašas – 1971 m., ir t. t. (Miškinis, 1991, p. 133). Taigi istorinių miestų tyrimų bei apsaugos srityje Lietuva SSRS neabejotinai buvo viena lyderių.

Praktinė senamiesčių regeneravimo veikla veikiai émë persiorientuoti nuo pavienių paminklų prie atskirų kvartalų, kas buvo daroma ir Vakarų Europoje. 1966 m. Vyriausybės nutarimu dėl istorinių senamiesčių rekonstrukcijos pagreitinimo buvo visapusiškai įteisintas kompleksinis senamiesčių rekonstravimas ištisais kvartalais, Sovietų Sajungoje laikytas labai pažangiu ir pavyzdiniu, o nuo 1967 m. pradėta vadinamoji kompleksinė kvartalų rekonstrukcija.

1970 m. buvo užsakytas ir 1974 m. parengtas naujas projektas (grupės vadovas A. Pilypaitis), daug visapusiškiau ir kompleksiškiau rekomendavęs spręsti aktualias Vilniaus senamiesčio problemas, pavyzdžiui, atsižvelgti į sociologinį faktorių. Tačiau, deja, į A. Pilypaičio prašymą sudaryti budinčią generalinio plano grupę, pajėgią operatyviai reaguoti į senamiestyje atliekamus darbus, nebuvo atsižvelgta, dėl to niekas nesiémė kontroliuoti vykstančio proceso.

Rekonstrukcijos tempai nebuvo spartūs. Lyginant su naujų rajonų statyba didžiujų Lietuvos miestų – Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Kėdainių –

senamiesčių padėtis buvo daug blogesnė (Mačiulis, 1968, p. 14). Susidurta su daugeliu problemų, kurių nepavyko išspręsti per visą sovietmetį.

Tuo metu įsivyravusi **elementinės, reprezentacinės** paminklosaugos nuostata iš tyréjų reikalavo restauratoriams pateikti ataskaitas apie atskirus kvartalus ar pastatus, neatsižvelgiant į tai, kad **miestas yra sistema**. Kompleksinių Vilniaus tyrimų, pavyzdžiui, chronologinių miesto vystymosi pjūvių, nebuvo atlikta, kaip ir nebuvo struktūriškai bei procesiškai išsiaiškinta ligšiolinė jo raida. O šie pamatiniai trūkumai neleido numatyti ir strategiškai planuoti jo ateities.

Be to, senamiestis statybos biurokratų tuomet buvo laikomas tokiu pat rajonu kaip ir naujieji, todėl nebuvo atsižvelgta į jo specifiką, o jam sanuoti bei rekonstruoti numatytos išlaidos, lyginant su naujų kvartalų statyba, buvo menkos. Pasak specialistų, „susidarė paradoksali padėtis, kuomet Specialioji Mokslinė Restauracinė Gamybinė Dirbtuvė (SMRGD) per metus rekonstruodavo tik vieną kitą architektūros paminklą, o eilinės projektinės ir statybinės organizacijos, kaip mokėdamos, rekonstruodavo dešimtys likusių pastatų“ (Simanavičius, 1968, p. 3). Atsižvelgiant į tai, kad nei pati SMRGD, nei juo labiau kitos statybinės organizacijos dar neturėjo tinkamų restauravimo darbų įgūdžių ir patirties (ypač tokiuose sudėtinguose objektuose kaip senamiesčiai), toks neapgalvotas „rekonstravimas“ atnešė kai kurių nuostolių, pavyzdžiui, Rūdninkų-Karmelitų kvartale sanuojant buvo suardyta istoriškai susiklosčiusi posesijų struktūra. Tačiau būta ir tinkamo elgesio pavyzdžių – paminėtina Vilniaus universiteto ansamblio, 8 dešimtmečio Stiklių – Žydų g. ir dar vėlesnė Šv. Jonų – Pilies g. kvartalų rekonstrukcija ir t. t., kas leido išryškinti unikalų Vilniaus senamiesčio siluetą.

Vilniaus senamiesčio vaizdas iš paukščio skrydžio.

Seniau miesto architektūrą labiausiai veikė du faktoriai – esamų statinių rekonstrukcija ir nauja statyba, o būtent sovietmečiu vis labiau svarbus tapo ir trečiasis – paminklų apsauga ir restauravimas. Šiame kontekste modernieji statiniai senamiesčiuose tapo daugiausiai abejonių ir ginčų keliąčiu veiksniu (Purlys, 1984, p. 9).

Naujosios statybos istoriniuose miestų centruose klausimas paveldosauginiu požiūriu yra labai komplikuotas ir iki šiol neišspręstas. Ar ji iš viso galima? Kokia turėtų būti, kad nepažeistų organiškai susiklosčiusio miesto audinio? Tenka konstatuoti, kad ši sudėtingiausia problema Vilniuje dažnai būdavo paliekama savieigai, konkretaus architekto kūrybinei fantazijai. Nereitai dirbtą tiesiog kontrasto principu, moderniomis architektūrinėmis formomis užgožiant istoriškai susiklosčiusią aplinką. Tokiu būdu dėl naujai statybai netinkamai parinktos vietas savo autentiškumą prarasdavo ne tik ši. Naujieji statiniai taip pat netekdavo novatoriškumo. Be to, matyt, „atsikandus“ socrealizmo, reikalavusio naujai statybai naudoti „tradicinius elementus ir detales“, siekta jų visiškai atsikratyti, todėl naujoji architektūra praktiškai neturėjo jokių lietuviškų bruožų (skirtingai, pavyzdžiui, nuo japoniškos ar meksikietiškos, kurios sugebėjo harmoningai suderinti modernumo ir tradičiukumo sąryšį). Kai kurie nauji pastatai ženkliai žeidė ir senamiesčio panoramos paminklinius vertikalius komponentus, nors Vilniaus senamiesčio apsauginė zona buvo patvirtinta dar 1969 m.

Šiuo atžvilgiu Vilniuje bandyta eiti trimis kryptimis: 1) laikytis istorinio užstatymo tūrių ir kurti neutralią, „artimą“ senamiesčiams, architektūrą; 2) laikantis istorinio užstatymo tūrių, gatvių raudonųjų linijų, kurti modernią architektūrą (pavyzdžiui, VU bibliotekos knygų saugykla, MA bibliotekos priestatas); 3) kurti naujas architektūros formas ir tūrius, nepaisant buvusio istorinio gatvių užstatymo (Vokiečių ir Domininkonų gatvės). Šis, trečiasis, variantas jau sovietmečiu laikytas žalingiausiu (Dvariškis, 1977, p. 60–62).

Kita tebeaktuali problema – transporto priemonių skaičiaus ir jų srauto augimas senamiestyje. Sovietmečiu būta keleto bandymų per Vilniaus senamiestį nutesti magistrales (Vokiečių gatvės drastiška, bet nebaigta rekonstrukcija, Pylimo gatvės praplatinimas ir 7 dešimtmetyje planuotas, bet, laimei, neigvendintas 4 kvartalų aplink Liejyklos gatvę sunaikinimo projektas).

Taigi į tuo metu parengtus ir įgyvendintus senamiesčių kompleksinio regeneravimo projektus, kurie, kaip jau minėta, tuo metu buvo laikomi pavyzdiniai ne tik Baltijos šalyse, bet netgi Maskvoje, reikia žiūrėti nevienu-

reikšmiškai. Tokio masto ir apimties darbai buvo įmanomi tik dėl suvalstybintos paminklinių pastatų nuosavybės. Bet finansiškai nestipri valstybė nepajėgė šio grandiozinio projekto įgyvendinti iki galio ir nuosekliai. Pasirinkus vienkartinės rekonstrukcijos (regeneracijos) metodiką vietoj kartotinio palai-komojo remonto, dalis statinių jos iš viso nesulaukė, o dalis kitų neišvengė kartais ženklių perdirbimų.

1.3. Vilniaus senamiestis rinkos sąlygomis

Atgavus nepriklausomybę perėjimas nuo iki tol egzistavusios valstybinės paminklosaugos prie privačios iniciatyvos buvo gana skausmingas. Besikeičiantys nuosavybės santykiai veikiai émė smarkiai veikti Vilniaus senamiesčio būklę ir turéjo nenumatytu pasekmių. Skubota religinių bendruomenių nuosavybės restitucija bei nekilnojamojo turto privatizacija, šalia paspartėjusių socialinės segregacijos, atnešé daug nuostolių ne tik pavieniams paveldo objektams, bet ir pačiai senamiesčio visumai, kurios raidos planavimas tuo metu tapo net abejotinas. Deja, atsakingos valstybinės institucijos adekvacių reaguoti į šiuos pokyčius nesugebėjo. Praktiskai tai reišké, kad būsimieji savininkai negaudavo jokios arba labai nedaug informacijos apie įsigyjamą objektą ir iš jų nebuvo reikalaujama išsaugoti ar, kiek įmanoma, atkurti jo autentišką būklę (Vilniaus senamiestis..., 1993, p. 44). Paminklosugininkai tuomet konstatavo, kad „šluboja beveik visų nepriklausomos Lietuvos įstamtymu straipsniai, susiję su nuosavybės formomis“ (Kultūra ir turto..., 1993, p. 9). Be to, iškélus privačios nuosavybės matmenių, savininkai buvo linkę rūpinantis tik savo turtu, nepaisydami viso pastato priežiūros poreikio. Tuo metu miesto savivaldos atstovų ir paveldo apsaugos specialistų raginimai kurti šias problemas galinčias spręsti namų bendrijas didesnio gyventojų pritarimo ne-susilaukė, nes priminé sovietines namų valdybas.

Tačiau, kaip žinia, 1994 m. Vilniaus senamiestis buvo įtrauktas į UNESCO globojamą Pasaulio gamtos ir kultūros paveldo sąrašą. Pasibaigus pirminiam privatizacijos etapui ir ypač dėl Lietuvos strateginių siekių integruotis į ES ir transatlantines bendrijas, tame sukauptų kultūros vertybių vadyba émė pamažu geréti. Tai buvo susiję ir su didéjančiu valstybės ir miesto vadovų dėmesiu sostinės modernizacijai ir tinkamo jos įvaizdžio kūrimui.

1992 m. PRPI parengé trečiąjį Senamiesčio regeneravimo projektą ir jo koncepciją. 1996 m. buvo paruošta *Senamiesčio atgaivinimo strategija* ir jai įgyvendinti 1998 m. įkurta Vilniaus senamiesčio atgaivinimo agentūra

(VSAA), turėjusi užsiimti ir paveldošvietos propagavimu. Šis naujai formuojamas paveldo vadybos modelis buvo palankiai įvertintas ICCROM'o. Jo dėka, skatinant tinkamą teorinį pasirengimą, visuomenės švietimą ir efektyvesnių administravimo priemonių kūrimą, buvo pradėti įveikti neigiami pereinamojo laikotarpio padariniai. Deja, patirtis parodė, kad, nepaisant kokybiškai parengtuose Vilniaus senamiesčio apsaugos dokumentuose įtvirtintų nuostatų, iš dalies – ir dėl pačių specialistų bei visuomenės mentaliteto lygio, dažnu atveju jos taip ir lieka popieriuje.

Paskutinis senamiesčio detalaus planavimo projektas, rengtas 2001–2003 m., buvo pristatytas 2003 m. birželio 1–3 d. Vilniuje vykusiamame Istorinių miestų organizacijos regioninėje konferencijoje *Istorinių miestų urbanistinės kultūros testinumas*. Jos metu buvo ypač pajustas poreikis giliau įsisąmoninti savo urbanistinės ir miestietiškos kultūros esmę. Renginyje dalyvavusio tarptautinio eksperto Denniso Rodwello, apibendrinusio Vidurio ir Rytų Europos istoriniuose miestuose vykstančius procesus, teigimu, daugumos šių kraštų paveldo administratoriai bandė taikyti vakarietiškus modelius (pavyzdys – Vilniaus senamiestis) ir pritraukti užsienio investuotojus, dažnai nepaisydami vietinės specifikos ir lokalinės bendruomenės nuomonės (Rodwell, 2003). Pasak eksperto, siekiant išsaugoti istorinius miestų branduolius urbanistinio paveldo vietų turtingumas ir įvairovė reikalauja tokų pat įvairių ir lanksčių priemonių.

Atlikus trumpą Vilniaus senamiesčio paveldosauginės minties apžvalgą tenka konstatuoti tam tikrą ligi šiol išliekantį teorinio mąstymo šioje srityje seklumą, lemiantį tebevyrajančią orientaciją į praktinį problemų sprendimą (dažnu atveju „gaisrų gesinimą“) ir atitinkamai į aiškesnio ilgalaikio strateginio veiksmų planavimo stoką. Tad tenka klausti, kokia patirtimi istorinių miestų paveldotvarkos ir paveldonaudos srityje disponuoja Vakarų valstybės ir ar ją būtų galima tiesiogiai mums perimti?

2. ISTORINIS MIESTAS VAKARŲ PAVELDOSAUGOJE

2.1. *Istorinių miestų paveldosaugos užuomazgos*

Šios teksto dalies tikslas – paanalizuoti, kaip amžių eigoje Vakarų Europoje kito požiūris į senuosius miestus, kokie būdavo ir yra pasirenkami jų apsaugos bei tvarkymo teoriniai ir praktiniai modeliai ir kokią reikšmę bei funkcijas istoriniams miestų branduoliams šiandien teikia tų šalių visuomenės.

Istorinių miestų išsaugojimo idėjos evoliucija atspindi ne tik Vakarų civilizacijos bendrąsias sociopolitines, ekonominės bei kultūrines orientacijas, bet ir jų kaitą per laiką. Kaip žinia, renesanso epochos intelektualai „atrado“, o Apšvietos – išpopuliarino Viduržemio jūros regiono antikinio pasaulio paveldą. Tuomet formavosi nuostata, kad išsilavinę ir pasiturintys žmonės senuosius paminklus privalo pažinti ir mokėti vertinti. Tuo tikslu pradėtos ritualinės kelionės į Romą ir kitus antikinės civilizacijos centrus. Šis užsiémimas veikiai išaugo iki nuolatinių kelionių *Grand Tour* maršrutu (Cuvier, 1998). Tokiu būdu vėliau masiniu virtęs turizmas tapo reikšmingu ir pirmiesiems architektūrių reliktų apsaugos bandymams. Tai rodo, kad moderniosios paminklosaugos ir turizmo fenomenai yra tampriai susiję ir beveik vienalaikiai reiškiniai.

Instituciškai XVIII–XIX a. I pusėje Vakarų Europos paminklosauga daugiausiai reiškėsi meno, literatūros, istorijos ir mokslo draugijų intelektinėje terpėje ir vyravo tokiuose kultūros centruose kaip Londonas, Berlynas ar Paryžius (Ashworth, Tunbridge, 1990, p. 9–10). Jai formuotis didelės įtakos turėjo romantizmas ir visuomeninė reakcija į sparčią urbanizaciją bei industrializaciją. Todėl ir istoriniai miestai didesniu specialistų ir visuomenės susidomėjimo objektu tapo dėl industrinės revoliucijos ir dėl jos įvykusios urbanistinės erdvės transformacijos bei sparčių socialinių-ekologinių pokyčių (kad ir tokį kaip vietinių bendruomenių suirimas, žmogaus ryšių su konkrečia vieta – „téviške“ – silpnėjimas), kurie sukėlė tradicinės aplinkos praradimo traumą.

Tačiau moderniaisiais laikais vis spartėjanti mokslo bei technikos evoliucija veikė ir labiau pragmatišką praeities paveldo objektų vertinimą. Nuoseklų istorijos reiškinių tyrimą tuo metu keitė trumpalaikės ateities prognozavimo tendencijos, kurios atnešė nemažai žalos kultūros vertybėms (Jurkštas, 1994, p. 130). Taigi senujų miestų supriešinimas su naujais industrialiais nebūtinai vedé prie noro juos išsaugoti. Urbanistinių teorijų istorija anaip tol nesutampa su istorinio miesto paveldosaugos raida. Todėl požiūrių į istorinius miestų centrus variacijas išreikštų trumpa pažintis su urbanistinės minčių evoliucija.

Tiek ikiurbanistinių, tiek ir urbanizmo idėjų istorijoje galime išskirti dvi pagrindines kryptis – „progresyviają“ ir „kultūralistine“ (Merlin, 1991, p. 25–54). XIX a. pirmoji, pasitikėdama mokslu ir technika, akcentuodama tinkamų gyvenimo sąlygų (ypač higieninių) sudarymo būtinybę, labiau orientavosi į ateitį, racionalų gyvenamosios erdvės komponavimą. Šių idėjų

realizavimo bene ryškiausias pavyzdys – osmanizacija (pavadinimas kilęs nuo Paryžiaus prefekto G. E. Haussmanno, vykdžiusio radikalius senamiesčio pertvarkymus, pavardės), daugelyje Vakarų Europos šalių iki pat XX a. II pusėje tapusi dominuojančiu elgesio su senamiesčiais būdu (Roncayolo, 1998, p. 81 – 169).

„Progresistai“, kuriems priskirtini ir ankstyvieji sovietiniai urbanistai-, „konstruktyvistai“ M. Ginzburgas, J. Kuzminas, „socialistini miestą“ suprojektavęs M. Miliutinas ir kt., kūrė funkcionalius miestus. Jiems atrodė, kad miestas yra tik erdinė sociopolitinės sistemos išraiška. Šias idėjas XX a. I pusėje labiausiai propagavo CIAM¹ ir Le Corbusier, pavyzdžiui, 1925 m. siūlęs nušluoti senuosius Paryžiaus kvartalus, jų vietoj statant standartinius dangoraižius ir išsaugant tik keletą išskirtinių architektūros paminklų (Choay, 1996, p. 94). Ši *tabula rasa* ideologija Vakaruose vyravo iki Prancūzijoje 1962 m. kultūros ministro André Malraux iniciatyva priimto *Saugomų sektorių įstatymo* (Lamy, 1993, p. 50 – 81). Įdomu, kad 1964 m. *Venecijos chartija* irgi nieko nekalba apie istorinius miestus (mini tik ansamblius). Tenka pripažinti, kad iki pat XX a. 9 dešimtmečio istorinių miestų, *kaip tokį*, apsauga Vakaruose buvo gana menkai tesirūpinama. Todėl 1980 – 1982 m. Europos Taryba organizavo kampaniją „Urbanistikos renesansas“, kuri paskatino įvairių visuomeninių organizacijų ir pačios visuomenės susidomėjimą šiuo klausimu. Tik 1987 m. ICOMOS priėmė istorinių miestų apsaugai paskirtą *Vašingtono chartiją*, o dar vėliau – 1993 m. – pasirodė *Europos urbanistikos chartija*.

Tačiau „progresistams“ būdingą technokratinį mąstymą dar XIX a. II pusėje ėmė kvestionuoti „kultūralistų“, kuriuos galima laikyti savotiškais poindustrinės visuomenės pirmtakais, idėjos. Jie nemanė, jog galima remtis vien racionalumu ir pragmatizmu ir atmesti tokį reiškinį kaip emocijos ar juslės. „Kultūralistinės“ krypties šalininkai miesto ateities perspektyvas labiau siejo su jo praeitimi. Atsižvelgiant į tai galima teigti, kad istorinio urbanistinio paveldo apsauga formavosi kaip prieštata dominuojantiems urbanizacijos procesams, pradėjus vertinti miesto istorinės raidos ir kaitos ženklus. „Kultūralistai“ teigė, kad miestas yra kultūros atspindys, jog kartu su gyventojais jis sudaro organišką visumą, kuriai grasina modernizacija ir industrializacija. To-

¹CIAM – Congrès Internationaux d'Architecture Moderne – 1928 m. įkurta tarpautinė architektų organizacija, rengusi kongresus (ypač 1933 m., paskelbusi garsiąją „Aténų Chartiją“), smarkiai lėmusi pasaulio architektūros plėtotę. CIAM idėjų įtaka buvo ypač stipri besivystančiose šalyse, Artimuosiuose ir Tolimuosiuose Rytuose.

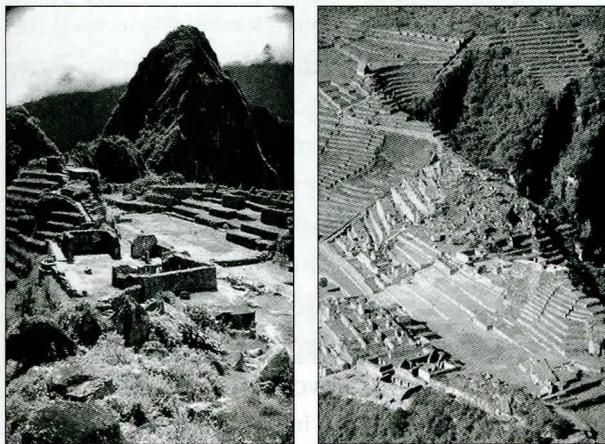
dėl dalies šios krypties šalininkų pasaulėžiūrai buvo būdingas nuoseklus pa-seizmas (ypač viduramžių, gotikinio stiliaus garbinimas), nostalgija praeicių ir noras besąlygiškai išsaugoti senąjį miesto struktūrą ir atmosferą.

Tam tikru kompromisu, bandžiusiu sutaikyti šiuos priešingus požiūrius, galima laikyti XIX a. II pusėje susiformavusią ir klestėjusią istorizmo (eklek-tikos, neostilių) architektūrą. Pastaroji irgi išreiškė jos kūrėjų sąmoningą orientaciją į praeitį, tuo norint psichologiškai sušvelninti gyventojų pasiprie-šinimą sparčiam naujų architektūriniai elementų atsiradimo tempui (XIX a. statybomis žymiai pranoko ankstesnes epochas). Istorinių formų šydas turė-jo sudaryti lėtos evoliucijos, laipsniško kitimo išspūdį (Lukšionytė-Tolvaišienė, 1991, p. 322 – 326). Savo ruožtu istorizmas labai pasitarnavo architektūros istorijos studijoms ir XIX II pusėje kai kuriose Vakarų Europos šalyse itin išpopuliariėjusiai architektūros paminklų „stilistinės restauracijos“ metodikai (Jokilehto, 1999, p. 137 – 156).

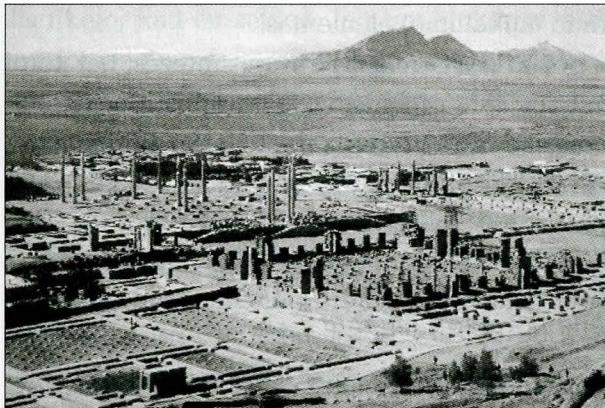
„Kultūralistinei“ pakraipai didelės įtakos turėjo britų intelektualų idėjos. Meno teoretikas J. Ruskinas buvo pirmasis, kuris įvertino privačių namų bei urbanistinių ansamblių (ne tik pilių ir bažnyčių, kaip būta iki tol) svarbą paveldo suvokimui. Be to, savo teorijoje Ruskinas nutolo nuo iki tol klestėjusios europocentristinės pasaulėžiūros, universalizuodamas paveldo vertes (Rus-kin, 1956). Todėl jis kartu su menininku W. Morrisu buvo pirmieji, kurie skatino pradeti paminklų apsaugos judėjimą tarptautiniu mastu. Būtent jų dėka istorinis miestas pradedamas suvokti kaip praeities paminklas (Jokileh-to, 1999, p. 184 – 186). Iki tol intelektualų dėmesys miestui daugiau apsiribojo Jame esančių pavienių iškiliausių architektūriniai kūriniai pažinimu. Savo ruožtu istorikai iki pat XX a. II pusės domėjos tik miesto juridinėmis, politinėmis, ekonominėmis, socialinėmis ar religinėmis institucijomis, bet ne juo pačiu kaip erdvine visuma. Miestą, kaip tokį, XIX a. architektūros istorija irgi iš esmės ignoravo. Todėl britų intelektinis įnašas turėjo įtakos ne tik *National Trust* atsiradimui Jungtinėje Karalystėje 1895 m., bet ir kitoms Europos šalims (ypač Italijai, kur Gustavas Giovannonis vėliau išplėtos „mažosios“, arba „naminės“, architektūros, sudarančios senojo urbanistinio ansamblio pagrindą, apsaugos idėją).

Apibendrinant šias ir kitas čia neaptartas idėjas galima teigti, kad požiū-rių į istorinį miestą kaip į kompleksinį ir nedalomą kultūros paminklą evolu-cija vedé prie galimų trijų laikysenų, išryškinančių atitinkamai: 1) **memoria-lineę**, 2) **istorinę (historique)** ir 3) **istorišką (historial)** jo sampratas (Choay, 1996, p. 130 – 151):

1) anot XIX a. II pusės meno istoriko ir paveldosaugos teoretiko J. Ruskino, istoriniai miestai yra praeities monumentai (skirti tai praeičiai atminti). Jie yra mūsų istorinio tēstinumo ir individualaus, lokalino, nacionalinio bei civilizacinio tapatumo garantas. Šiuo atveju jie suvokiami kaip potencialią išnykimo grėsmę patiriantis retas, trapus, menui ir istorijai vertingas objektas. Todėl norint išsaugoti jį reikia ištraukti iš gyvenimo eigos.

Mačiu Pikčiu – inkų imperijos sostinė.

Persipolis.

Iš esmės ši laikysena logiškai veda prie istorinio miesto būklės „užšaldymo“ – savotiškos muziejifikacijos – nes jis tampa neliečiamas ir neįkainojama absoliučia vertė. Paradokslu, bet paverstas „memorialiniu“ tokis miestas kaip tik netenka savo istoriškumo ir galimybės prisitaikyti prie pokyčių. Tokie, pavyzdžiui, yra archeologiniai miestai – „miestai po gaubtais“.

Vis dėlto tenka pastebėti, kad šis architektūros filosofės F. Choay išskiriamas istorinio miesto sampratos tipas sunkiai išsivaizduojamas „grynu“ pavidalu. Geriausiu atveju jį iš tiesų galima sieti tik su tokiais mirusiais miestais kaip Herkulanėja ar Pompéjas (Guzzo, 1998, p. 6 – 15) ir pan., o kitais atvejais ši apsauginė strategija, matyt, galėtų tiktis itin autentiškoms nedidelės apimties urbanistinėms ar architektūrinėms struktūroms.

2) pasak XIX – XX a. pradžios architektų E. Violet-le-Duco ir C. Sitte, istorijos eigoje susiklostęs ir aukštū estetiniu lygiu pasižymintis senasis ikiindustrinis miestas gali tapti pavyzdžiu šiuolaikiniam miestui, kuriam nebūdingas grožio siekimas. Tai anaipolt nereiškia jo formų aklo kopijavimo naujoje architektūroje, o tik poreikį pažinti istorinio miesto morfologiją ir kaitą, nes kiekvienos epochos ir stiliaus erdvinių konfigūracijų įvairovė remiasi specifiniais estetiniaisiais efektais, kurių pažinimas leistų nustatyti pastovius istorinio miesto vystymosi principus ir taisykles. Tai pragmatinis, **propedeutinis** (parengiamasis), didaktinis senojo miesto suvokimo ir jo principų panaudojimo kuriant šiuolaikinius miestus būdas, sutaikantis praeities-dabarties opoziciją. Jam neprieharauja ir **muziejinis** senojo miesto suvokimas. Tik šiuo atveju senamiestis-muziejus nebūtinai turi būti „po gaubtu“ ir neliečiamas. Konservavimo ir restauravimo technikos suteikia galimybę jam grąžinti prarastas dalis, leidžiančias atkurti jo buvusį visuminį vaizdą. Beje, šiame požiūryje slypi stiprus **etnologinis** (miesto kultūrinio unikalumo) elementas.

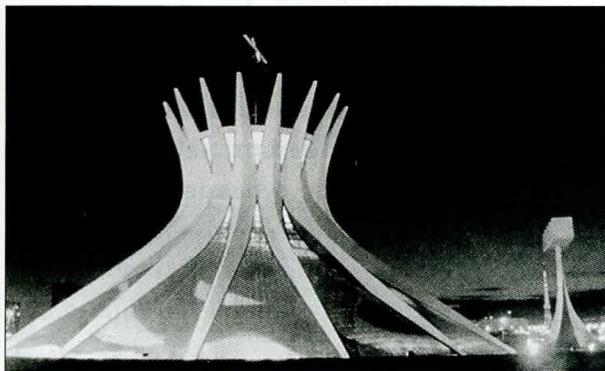
3) Trečiasis, šiuolaikinis, požiūris yra dviejų pirmųjų sintezės, bet kartu ir peržengimo bandymas. Remiantis italų urbanisto G. Giovannionio (1873 – 1943) idėjomis šiandien siekiama suderinti utilitarią ir muziejinę senojo miesto vertes, integreruant jį į bendrą teritorinio planavimo koncepciją. Ši klaušimą būtina panagrinėti plačiau.

2.2. *Šiuolaikinė urbanistinio paveldo samprata*

Jau minėta, kad istorinių miestų autentiškumui futuristinės bei progresyvinės nuostatos turėjo veikiau neigiamų pasekmių. Todėl nuo XX a. 7 – 8 dešimtmečių Vakarų paveldosaugos tikslai bei metodai ėmė kisti ir vis labiau atsižvelgti į urbanistinių paveldo vertybų išsaugojimo bei integravimo į dabarties gyvenimą poreikius. Buvo suvokta, kad ši sritis reikalauja tarpdisciplininio, kompleksiško ir nuoseklaus priėjimo, apimančio tiek teoriją, tiek ir praktiką.

Šiandien **urbanistinis paveldas** (tarpu kariu G. Giovannionio įvesta sąvo-

ka), apima ypatingą skirtingos prigimties elementų visumą, sudarytą tiek iš pavienių paminklų, tiek iš senojo miesto audinio, tiek iš industrinių kompleksų. Šis terminas tinkamai ne tik griežtais saugomiems senamiesčiams, bet netgi naujiems miestams, pavyzdžiu, Brazilijai. Be to, savo prasmę ir vertę jis išgyja ne kaip autonomiškas objektas, bet kaip bendrosios urbanizacijos sudedamoji dalis (Giovannioni, 1998).

Brazilijos katedra.

Pranašiškai numatęs poindustinės visuomenės atsiradimą, italų architektas G. Giovannionis nuspėjo ir senųjų miestų centrų bei kvartalu reaktualizaciją. Jis tikėjo, kad su salyga, jog bus tinkamai prižiūrimi, t. y. kad juose nebūs vykdoma jų morfologijai prieštaraujanti veikla, senamiesčiai atgaus savo utilitarią reikšmę net keletu aspektų: a) kaip istoriniai paminklai, atspindintys meno, istorijos ir pedagoginė vertes bei b) skatins kurti naujas erdvines konfigūracijas, kaip kad ir įsivaizdavo E. Violet-le-Ducas (Choay, 1996, p. 147).

„Istorinis miestas yra paminklas, bet taip pat jis yra ir gyvas audinys“ – šiuo pagrindu G. Giovannionis sukūrė savo urbanistinio paveldo apsaugos doktriną, besiremiančią trimis principais: 1) bet koks senasis urbanistinis fragmentas turi būti integruotas į vietinį, regioninį ar teritorinį tvarkymo planą; 2) istorinis paminklas suvokiamas tik kartu su jo aplinkos kontekstu, sie ryšiai yra esminiai, o jų pažeidimas – pražūtingas; 3) urbanistinio paveldo apsaugos ir tvarkymo darbai privalo siekti organiškai susiklosčiusių ryšių tarp pastatų, jų mastelio ir morfologijos išsaugojimo ar atkūrimo. Tokiu būdu rekompozicija, reintegracija ir pašalinimas tampa īmanomi, bet kišimosi laisvė ribojama pagarbos aplinkos *genius loci* – vienos charakteriui (Choay, 1998, p. 12–14).

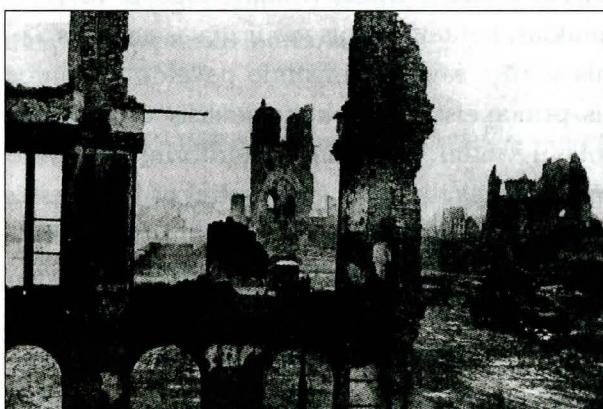
Tačiau praktikoje šis trečiasis, dar vadinamas „*ugnies ir vandens sinte-*

zés", kelias yra labai komplikuotas. Bepigu tokiemis vienovę išlaikiusiems istoriniams miestams-„turistų žaisliukams" kaip Venecija, Florencija, Utrechtas ar Briugė, kuriuose urbanistinio paveldo apsauga sutampa su priežiūra ar konservavimu. Labiau heterogeniškuose miestuose paveldo administratoriams iškyla daug daugiau sunkumų. Seniau buvę prekybiniais, administraciniais ir religinio gyvenimo centrais šiandien senamiesčiai dažnai nebeatitinka naujų poreikių ir jų revalorizacijos problemą tenka spręsti naujai.

Kaip jau minėta, spartus miestų augimas XIX a. II pusėje pirmąkart plačiu mastu sukėlė senųjų statinių griovimo ir apsaugos dilemą. Todėl siekdamos užkirsti kelią jų naikinimui kai kurios šalys ėmėsi leisti apsaugos įstatymus ir pradėjo senųjų pastatų restauravimo darbus, sukėlusius daug specialistų ginčų dėl jų tikslų bei metodų. Praktinę senamiesčių apsaugos pradžią galima iš dalies sieti su XIX a. pab. atsiradusia *skanseno* (muziejaus po atviru dangumi) idėja. Būtent tada paminklo kaip vieneto savoka buvo praplėsta ir paminklas tapo suvokiamas kaip statinių kompleksas-ansamblis. Buvo įvertinta ir ši daugialypė objektą supančios aplinkos reikšmė, jos poveikis paminklui (Jaloveckas, 1972, p. 41).

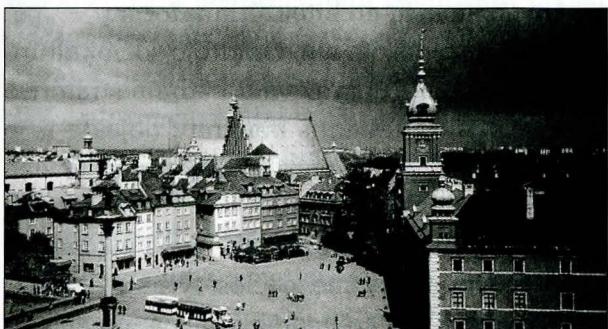
XX a. I pusėje jau dauguma Europos šalių didžiuosius architektūros paminklus bei kultūrinį kraštovaizdį ēmė saugoti. Tai taip pat vedė ir priegamtos paveldo apsaugos judėjimo (Nacionalinių parkų stegimas JAV, Australijoje, Kanadoje).

Tačiau plačiausią užmojį miestų rekonstrukcijos (atstatymai) įgavo XX a. viduryje, kuomet prireikė likviduoti Antrojo pasaulinio karo padarinius, nors kai kurios šalys su šia problema susidūrė dar per Pirmąjį pasaulinį karą.

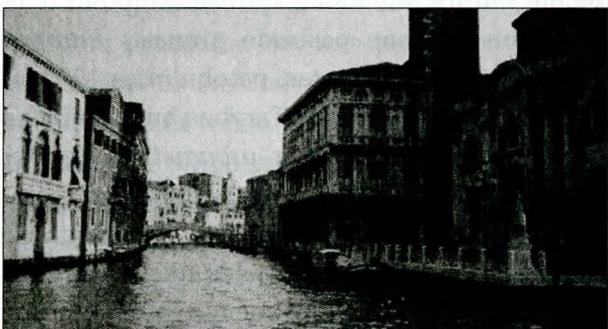
Ipro senamiesčio (Belgija) vaizdas po Pirmojo pasaulinio karo. (iš D. Dendooven, J. Dewilde. *The Reconstruction of Iper. A walk through history*. 2000, p. 15).

Rekonstrukcijos, beje, apėmė ne tik tradiciškai „istorinėmis“ laikytas miestų dalis, bet ir naujesnes, ir buvo atliekamos įvairiai. Vienur, remiantis „progresistinio“ urbanizmo principais, buvo statoma atsižvelgiant daugiau į funkcinę, utilitarią architektūros paskirtį, teikiant pirmenybę modernios gerovės reikalavimams (pavyzdžiui, Berlyne, Maskvoje), o ten, kur senosios miesto dalys nusprėstos palikti, jose vykdita intervencija daugiausia buvo orientuota į renovaciją (atnaujinimą). Urbanistinio paveldo atžvilgiu tai dažnai įgaudavo fasadizmo (dar kitaip – briuselizacijos, nes mada palikti istorinių statinių fasadus, visa kita radikaliai atnaujinant, atrodo, kilo Briuselyje) bruožų. Dar kitur patriotiniai sumetimais siekta atkurti buvusį vaizdą. Šiuo atžvilgiu bene garsiausias – Varšuvos senamiesčio atstatymo atvejis.

Varšuvos pilies aikštė.

Tik po Antrojo pasaulinio karo istorinių miestų paminklosaugą pagaliau ima įgauti ir tarptautinį matmenį. Tam ryškų postūmį suteikė poreikis gelbėti Veneciją po 1966 m. potvynio (*Save Venice* projektas), leidęs istorinį miestą pagaliau įvertinti kaip pasaulio paveldo sudedamąją dalį (Cacciari, 1998, p. 201 – 207).

Venecijos Didysis kanalas.

Tokį sudėtingą organizmą kaip istoriškai susiklosčiusi urbanistinė struktūra norint padaryti bei išlaikyti gyvybingą ir atraktyvią, šiandien tenka spręsti daugybę problemų. Šiame konteste paveldosauginis miesto matmuo reikalauja keleto pamatinį viena kitą papildančių veiksmų programų: 1) ***kompleksinių tarpdisciplinių tyrimų***, 2) ***sistemiškos paminklotvarikos*** (apimančios juridines, administracines ir technines priemones) ir 3) ***paveldo ištaklių vadybos bei pateikimo*** plačiajai publikai strateginio planavimo. Tenka trumpai sustoti prie kiekvienos iš jų.

Pirmiausia, šiandien istorinių miestų tyrimuose vis didesnis vaidmuo teikiamas ***miesto archeologijai***, kaip veiksniai, bandančiam ***integraliai*** sujungti ir suvienyti įvairialypius, skirtingų socialinių – humanitarinių mokslų prieigomis paremtus istorinio miesto pažinimo metodus. Daugelio šalių praktika parodė, kad pavienių, kad ir pačių iškiliausių architektūrinių formų – „paminklų“ – tyrimas, tvarkymas ir apsauga, atsieta nuo bendrojo sociokultūrinio konteksto, neduoda tų rezultatų, kurių tikisi paveldo administratoriai. Toks ***elitistinis*** bei ***elementinis*** požiūris, išplėšiantis konkretų objektą iš jo terpės, iš tiesų labai nuskurdina tiek jį, tiek ir patį miestą paverčia vien išskirtinių, „taškinų“ architektūros šedevrų kolekcija.

Tad šiuolaikinės paveldosaugos orientacija ne i paminklų, o i plėtoriausiai suvokiamą paveldo apsaugą turi didžiulę reikšmę pačios tyrimų tikslų ir prasmės sampratos pokyčiams. Dabar miestų archeologija imasi ne atskirų objektų kasinėjimo, o objektyviai determinuotų ir dėsningų socioekonominių miesto istorinės raidos procesų bei jų tarpusavio priežastinių ryšių pažinimo, kuriam tik ir gali pasitarnauti konkretūs archeologiniai darbai. Žinoma, siekiant šio tiksllo neišvengiamas bendradarbiavimas su istorija, menotyra, architektūros istorija, sociologija, aplinkotyra ir t. t. Trumpai tariant, jau nebepakanka turėti reikalų vien su ***artefaktais***, nes reikia perprasti ir ***ekofaktus*** (Urban archaeology..., www.al-science...).

Ši – sisteminė – istoriniame mieste atliekamų tyrimų samprata émė formuotis jau nuo 1969 m., kuomet Londone pasirodė pirmasis *Europos archeologinio paveldo apsaugos konvencijos* variantas, patobulintas 1992 m. Valetoje. Bet teko laukti iki pat 2000 m., kol Europos Tarybos buvo priimtas *Europos tinkamos veiklos kodeksas*: „*Archeologija ir urbanistinis projektas*“. Jame rašoma, kad „apsauga ir kūrimas néra neišvengiamai priešiski. Archeologija, papildoma rašytiniais šaltiniais ir ikonografija, yra pirmas ir neišvengiamas žingsnis bet kokiam miesto planavime. Jos tikslas néra tik miesto struktūros ir evoliucijos tyrimai, bet taip pat jo socialinio bei kultūrinio vystymosi nustatymas“ (*European code...*, www.coe.int...).

Antra, Vakarų istorinių miestų paveldotvarkos vadyboje jau nuo XX a. 5–6 dešimtmečių buvo pasirinktas *viešo-privatus* vystymo modelis. Dėl jo imta žymiai labiau orientuotis į aktyvų privačių investicijų pritraukimą. Šio modelio pasirinkimas, deja, turėjo ir tebeturi ne vien teigiamas pasekmes. Buvo pastebėta, kad sąmoninga ir atvira orientacija į naudos siekimą, jeigu lieka visiškai nekontroliuojama valstybės ar savivaldos, yra linkusi neigiamai veikti ne tik istoriniuose miestuose esančių kultūros vertybių būklę, pavyzdžiui, modernizacijos sumetimais jas perdirbant, bet ir šios miesto dalies demografinę bei socialinę situaciją. Pastaroji buvo įvardyta džentrifikacijos terminu (angl. *gentrify* – suburžuazinti), žyminčiu vis didesnį socialinį prestižą įgaunantčių istorinių miesto dalių apgyvendinimą turtingesnių visuomenės sluoksnių atstovais, taip išstumiant ir marginalizuojant ankstesnius jų gyventojus (McGuigan, 1996, p. 104). Šis procesas turi didelę reikšmę tiek vietinės bendruomenės tapatumo pokyčiams, tiek ir pačių istorinių miestų dalių, virstančių elitiniams uždarais rajonais, pavidalui. Todėl nuo 8 dešimtmečio džentrifikacijos sukelta savotiška socialinė segregacija buvo pradėta plačiai kritikuoti (prabilta apie „dualistinį“, „poliarizuotą“ ar „dviejų greičių“ miestą (Smith, 2003, p. 164)) ir bandoma apriboti pasiūlant decentralizuotą, destandartizuotą, į vietinę specifiką atsižvelgiantį urbanistinio planavimo bei paveldo vadybos modelį.

Dabartinės istorinių miestų strategijos esmė – vadinas *change through consensus* (kaita konsensuso dėka) kelias, siekiantis išvengti atviros ar pasléptos įvairių suinteresuotų grupių konfrontacijos (Ashworth, Tunbridge, 1990, p. 22). Urbanistinį planavimą norima padaryti labiau demokratiniu bei įtraukiančiu, o istoriniuose miestuose sukauptus paveldo išteklius – labiau prieinamus tiek vėl pradėjusioms stiprėti vietinėms bendruomenėms, tiek ir atvykstantiems turistams.

Todėl, trečia, šitiems tikslams įgyvendinti reikia ir atitinkamų paveldo vertybių pateikimo bei interpretacijos įgūdžių. Buvo įsisąmoninta, kad tie patys paveldo ištekliai gali padėti tenkinti tiek kultūrinės, tiek politines, tiek ir ekonominės reikmės. Tačiau kultūriniai ir politiniai paveldo plėtotės prioritetai visų pirma yra siejami su trokštama socialine harmonija tarp gyventojų, bandant neutralizuoti potencialias įtampas, o ekonominiai prioritetai labiau orientuojasi į investicijų pritraukimą bei turizmo rinką, kuri vietinėms problemoms dažnai lieka indiferentiška.

Paveldo išteklių vadybos prasme specialistai siūlo keletą bendruų strategijų, be abejonių, kiek koreguojamų konkretaus istorinio miesto specifikos.

Tai: 1) įtraukiančioji strategija arba „inkliuzija“ („*inclusivist*“ approach), kuomet bandoma suderinti įvairių etninių bei socialinių grupių suinteresuotumą paveldu. Ši vadybos strategija ypač aktuali multikultūrinėms visuomenėms, kurioms tenka spręsti įvairias politines ir ekonomines (tarp jų ir paveldo išteklių „j/pasisavinimo“) problemas. Be to, suvokus poreikį eksploatuoti plačiausią galimą paveldo išteklių bazę, siekiama pritraukti kuo didesnius turizmo srautus; 2) „minimalistinė“ prieiga, priešingai, plėtoja tik tas paveldo temas, kurios yra bendros visiems gyventojams, ir taip siekia išvengti galimų prieštaravimų ar konfliktų tarp vienos ar kitos grupės. Šiuo atveju daugiau dėmesio skiriama gamtos paveldui, taip pat ir tiems kultūros paveldo elementams, kurių „grėsmė“ jau yra laiko neutralizuota. Pagrindinė problema pasirinkus „minimalizmą“ – bendro vardiklio, kuris patenkintų daugumą ir neignoruotų mažumų interesų, identifikacija. Galiausiai 3) „lokalizacija“ – tai skirtingu paveldo išteklių, esančių topografiškai atskirtose vietose, plėtėjimas ar nebylus pripažinimas. Tikima, jog toks erdvinis atskyrimas turėtų prislopinti tarpgrupinius disonansus. Ši strategija būna efektyvi vietovėse, kur tam tikri lokaliniai skirtumai jau yra pripažstami kaip skirtingo, savito paveldo dalis (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 219–222).

Vienos ar kitos paveldo išteklių vadybos strategijos pasirinkimas, akivaizdu, priklauso nuo konkretios urbanistinės struktūros ir jos sociokultūrinės terpės specifikos, tačiau G. J. Ashwortho ir J. E. Tunbridge'o nuomone, pati universaliausia, nors ir daugiausia kūrybinių pastangų reikalaujanti, yra pirmoji – „įtraukiančioji“ – strategija (Tunbridge, Ashworth, 1996, p. 273–274).

Tenka stabtelėti prie dar vienos temos. 8–9 dešimtmeciais per Vakarų Europą nusiritusi deindustrializacijos bangą miestų planuotojus privertė imitis ir industrinio laikotarpio miestų reabilitavimo programų, kartu bandant spręsti juose susikaupusias socialines problemas, ypač nedarbą. Šis užsiėmimas nebuvo labai lengvas dėl to, kad industriniai miestai neatitiko paprastai paveldo objektams taikomų estetikos reikalavimų (Smith, 2003, p. 161). Vis dėlto, mėgdžiojant istorinių miestų branduolių vadybos principus, dažname jų buvo plačiu mastu pradėta paveldo išteklių paieška bei eksplloatavimas, greit sulaukę nevienareikšmių specialistų vertinimų. Pavyzdžiui, britų archeologas Kewinas Walshas, pavadinęs šį reiškinį *heritagization* (angl. *heritage* – paveldas), pabrėžė jo neigiamas pasekmes – perdėtą polinkį estetizuoti miesto erdvę ir ypač paveldo vadybininkų neišradę guma, dažniausiai renkantis lengviausią – standartizuotos regeneravimo schemas – taikymo variantą, kuri naikino ir unifikavo specifinį vienos charakterį (Walsh, 1992, p. 136).

Reikia paminėti, kad, be šios pamatuotos kritikos, buvusių miestų įvairovę šiandien niveliuoja ir tarptautinių verslo organizacijų investicijos, paverčiančios juos homogeniškais bei beveidžiais (Smith, 2003, p. 169). Taip pat su nerimu pastebima, kad vis labiau masiškėjančio turizmo poreikiai irgi neišvengiamai keičia tiek fizinį miestų pavidałą, tiek ir jų kultūrą bei gyvenimo būdą (Boniface, Fowler, 1996, p. 64). Šie pavyzdžiai rodo, kad sprendžiant tokio aukšto sudėtingumo laipsnio objekto kaip istorinis miestas gavinimo problemas visas pasirinktų veiksmų pasekmes numatyti sunku. Tačiau konkrečių sprendimų selekciją palengvintų išsamus konkretaus istorinių miesto verčių pažinimas ir jų sąmoningos atrankos bei išryškinimo siekis.

Todėl šiandien neabejojama, kad istoriniame mieste svarbus ne tik jo architektūrinis-estetinis pavidas, morfologinės bei funkcinės struktūros, bet ir kiekvienu atveju unikali istorinė raida, turinti įtakos dabarties bei ateities ekonominii ir socialinių prioritetų pasirinkimui mieste. Šiuolaikinei istorinių miestų apsaugai bei sampratai didžiausią įtaką turėjo tokie esminiai veiksnių kaip gamtos ir kultūros vertybų susiejimas (nyksta ribos tarp šių skirtingu sričių apsaugos); tebesiplečiantis paveldosaugos objektas (nuo atskiro objekto iki ištiso miestovaizdžio ar vietovės); atrastos ir kompleksiškai išsisavintos įvairių lygių (universalios, nacionalinės, regioninės ar lokalinės) paveldo objektų vertės. Tai skatina masinį turizmą ir, bendrai, įvairių lygių integracinius procesus. Atsižvelgdama į visus šiuos veiksnius šiuolaikinė istorinių miestų paveldosauga yra nebe savitikslė (istorinį miestą „sumuziejinant“ ir sustingdantis „saugojimas vardan saugojimo“), bet tampa priemone integraliai praeities-dabarties-ateities žmonių kultūros sąveikai. Taigi šiuolaikinė sisteminė paveldosauga kultūros paveldą siekia suvokti plačiausiai, apimant visus įmanomus ženklus, kurie liudija žmonių veiklą ir laimėjimus per laiko slinktį (Feilden, Jokilehto, 1998, p. 13). Taip pat ir į istorinį miestą pradedama žiūréti kaip į kultūrinį kraštovaizdį, kuriame susipina gamtos ir žmogaus veiklos dariniai.

3. Istorinis miestas sociopolitiniam kontekste

3.1. Ideologinė plotmė

Tam tikra prasme istorinių miestų paveldosauga yra paradoksali. Ji dažnai reiškia kultūros vertybų gelbėjimo operacijas nuo perdirbimo ir kaitos, kuri tuo pat metu yra neišvengiama. Be to, ji susiduria su dar viena, dėl masinio turizmo kylančia, problema – rinktis tarp paveldo išteklių apsaugos

ir lankytojų poreikių tenkinimo, ką, beje, ne visuomet lengva suderinti bei atskirti. Vadinas, istorinių miestų apsauga kyla iš daugelio, kartais vienas kitam prieštaraujančių, kriterijų. Kaip atsirinkti prioritetus?

Šiandien jau neabejojama vyraujančios ideologijos ir, siauriau, kultūros politikos reikšme priežiūrint ir interpretuojant urbanistines struktūras. Kaip žinia, individų socializacijos procese istorinis miestas atlieka dažniausiai netiesioginę, bet reikšmingą edukacinę funkciją, įkūnydamas ir reprodukuodamas dominuojančias bendruomenės sociokultūrines idėjas (Grunskis, 2003, p. 9 – 19). Savo ruožtu tenka pripažinti, kad istorinių miestų svečiams – vartotojams dažnai labiau rūpi ne istorinė ar politinė edukacija, o įvairialypiu pramogą paieška. Todėl labiau juos gali paveikti tam tikru patraukliu rakursu pateikti jaudinantys miesto istorijos epozodai, pavyzdžiui, susiję su legendinėmis, istorinėmis ar net literatūrinėmis personalijomis ar išskirtiniaisiai įvykiais.

Nors paveldosaugoje šis aspektas paprastai ignoruojamas, paminklotvarkos poreikius motyvuojant ne ideologinėmis, o techninėmis, estetinėmis ar istorinėmis prielaidomis, atidesnis žvilgsnis miesto struktūroje nesunkiai gali ižvelgti įvairių ideologinių pozicijų pėdsakus. Tarp jų ypač išskirtinas *nacionalizmas* – kaip neabejotinai didžiausią įtaką rastis moderniai paveldosau-gai turėjusi tautinės valstybės kūrimo ir išlaikymo ideologema. Pavyzdžiui, „nacionalinės atminties“ argumentas, kaip žinia, turėjo lemiamą reikšmę politiniam sprendimui pradėti pokarines lenkų miestų rekonstrukcijas. Šiuo atveju akivaizdus ypač stiprus kolektivinės tapatybės memorializacijos laipsnis, fiksuojamas dar nuo XVIII a. valstybės žlugimo, kuomet praeities materialiosios liekanos buvo tapusios vienos svarbiausių lenkų tautinio identiteto išsaugojimo ir visuomet trokšto nepriklausomybės atkūrimo dėmenų (Gieysztor, 1998, p. 303).

Šiandienos, arba „naujieji“, nacionalizmai irgi remiasi tam tikromis nacionalinio charakterio ypatybėmis, tautinėmis vertybėmis bei mitologijomis. Išsaugotas autentiškas istorinis miestas ar jo dalys taip įgauna simbolinę reikšmę, keldamas tam tikras istorines asociacijas bei iliustruodamas konkretios tautos kūrybingumą. Tokių pavyzdžių apstu. Prisiminkime JAV „Williamsburgo trikampį“ bei Bostoną, įkūnijančius kovas už nepriklausomybę, kaip ir Rusijos *Zolotoje kolco* miestus – stačiatikybės ir slavų civilizacijos šedevrų kolekciją – ar turtingus Belgijos bei Olandijos miestus – pramoninio perversmo liudininkus, ir pan. Tačiau leisdamos didžiuotis šlovinga tautos praeitimis ir jos kūrybiniu genijumi materialiosios praeities liekanos mieste gali kelti ir mažiau malonias asociacijas. Pavyzdžiui, urbanistinės struktūros –

kolonijinės ar komunistinės epochos reliktai – šiandien tebežadina išsilaisvinusių kraštų gyventojų nepasitenkinimą, regimai primindamos kolonizatorių ar okupantų buvimą jose.

Kaip rodo istorinė patirtis, nepaisant stipraus nacionalinio elemento joks miestas vis dėlto negali būti vienos kurios tautos iki galo „pasisavintas“, juolab didmiesčiai, turintys reikšmę viso regiono vystymuisi ir nuolat pilni įvairiataučių gyventojų. Todėl esama miestų-tarptautinio bendradarbiavimo simbolių, tokį kaip trys ES sostinės – Briuselis, Liuksemburgas ir Strasbūras. Dar viena visiems „priklausančių“ „universaliųjų“ miestų kategorija – Pasaulio paveldo miestai. Taigi istorinis miestas visuomet lieka balansuoti ant *nacionalizmo vs kosmopolitizmo* briaunos, ypač į juos didėjant turistų srautui (Ashworth, Tunbridge, 1990, p. 29–30).

*Briuselio Didžioji aikštė – Pasaulio paveldo objektas.
(iš Брюссель и его прелести, Thill, p. 19).*

Kita gerai žinoma valstybinės politikos nuostata – pasirinkimas tarp *regionalizmo ar centralizmo* modelių – irgi turi neabejotinai didžiulę reikšmę miestų padėciai šalyje. Kaip žinia, regionalizmas, būdamas vietine nacionalizmo atmaina, savo urbanistinių paveldų dažnai išnaudoja stiprindamas lokalinius identitetus. Pastarieji gali svyruoti nuo nekaltos turistus viliojančios vietinės egzotikos iki politiskai pavojingo separatizmo. Kitus vertus, valstybinė administracinė sistema gali būti nepalanki regioninių ypatumų stiprinimui ir siekti viską kontroliuoti iš centro. Dar blogiau, jeigu didžioji valstybės finansinių ir intelektinių resursų dalis tenka tik vienam ar keliems didžiausiems miestams, taip dirbtinai didinant jų atotrūkį nuo provincijos (Ashworth, Tunbridge, 1990, p. 30–31).

Istorinių miestų raidos strategijose išskirtina ir jau minėta *elitarizmo vs demokratiškumo* arba *uždarumo vs prieinamumo* dimensija, susijusi su finansinių, socialinių bei kultūrinų išteklių nevienodu pasiskirstymu mieste. Kraštutiniu atveju tai veda prie tam tikro simbolinio ar net teritorinio turtingųjų ir vargšų gyvenamosios erdvės atskirimo ir getoizacijos (prabangūs ir pašaliečiams sunkiai prieinami miesto kvartalai ar priemiesčiai arba, atvirkščiai, dažnai kriminalizuoti ir socialiai apleisti vargingujų rajonai).

Galimi ir kiti ideologiškai nulemti paveldosaugos aspektai, pavyzdžiu, pastatų *meniškumas vs utilitarumas* (industrinė arba militarinė architektūra) ir t. t. Visi išvardyti matmenys konkrečiaus atvejaus gali būti tampriai susipyngę ir nelengvai identifikuojami.

3.2. Sociopolitinės konjunktūros įtaka

Urbanistinį planavimą, kurio dalis šiandien yra paveldosauga, lemia ne tik (dažnai nereflektuotos) ideologinės nuostatos, bet ir konkretaus laikmečio konjunktūros nulemtos kultūros politikos gairės. Nors istoriniai miestai visuomet buvo tam tikrų sociopolitinių nuostatų materialus atspindys, bet, specialistų manymu, tik XX a. II pusėje urbanistinė regeneracija tapo neatsiejama nuo tam tikros sąmoningos kultūrinės politikos (Worpole, 1991, p. 143).

F. Bianchinio teigimu, Vakarų šalyse galima išskirti keletą miestų regeneracijos etapų, atspindinčių tam tikras tuo metu vykdytos kultūros politikos nuostatas:

1) *rekonstrukcijos laikotarpis* (pokaris – 7 dešimtmetis), pasižymėjo siekiu per sugriautą urbanistinių struktūrų atkūrimą skatinti aukštosios bei tradicinės kultūros istorinių įsisavinimą (buvo statoma daug teatrų, muziejų ir pan.);

2) *dalyvavimo laikotarpis* (8 dešimtmečio pradžia – 9 dešimtmečio vidurys). To meto kultūros politikai didelę reikšmę turėjo po 1968 m. judėjimų susiklosčiusi padėtis ir ivedė socialiniai sajūdžiai (feministinis, jaunimo, gėjų ar etninių mažumų). Pastarosios grupės kvestionavo tradicinę „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūros skirtį. Dėl to irgi buvo atsižvelgta į urbanistinius ivedė socialinių grupių bei „mažumų“ poreikius (eksperimentiniai teatrai, roko klubai, alternatyvioji žiniasklaida ir t. t.);

3) *miestų vadybos laikotarpis* (nuo 9 dešimtmečio vidurio iki šiol). Ekonominės plėtros poreikiai ima vyrauti sociopolitinių poreikių patenkinimo prasme. Gamybos būdų persiorientavimas pereinant į poindustrinę (informacinę) visuomenės raidos stadiją akivaizdžiai daro įtaką miestų raidos strategijai.

jų pasirinkimui. Akcentuojamas įvairialypį paslaugų sektorius, formuojamas naujas miesto įvaizdis, paremtas kultūrinėmis industrijomis (ypač turizmu ir paveldu), tuo pagrindu skatinamos vidaus bei užsienio investicijos (Bianchini, 1999, p. 34 – 51).

Šiemis pagrindiniams socialinės bei ekonominės gerovės augimo tikslams realizuoti ypač efektingos priemonės – naujų kultūrinių traukos centrų (teatru, galerijų, muziejų) kūrimas arba kontinento, regiono ar šalies mastu reikšmingų kultūrinių įvykių – festivalių, švenčių, parodų – organizavimas. Tokie Europos miestai kaip Barselona, Frankfuritas, Liverpulis, Glazgas ar Monpeljė būtent dėl tokių renginių „tapo galingais urbanistinio renesanso simboliais“ (Bianchini, 1999, p. 16).

Megaivykiai yra ypač puiki dingstis išgarsinti savo turimus paveldo ištaklius bei produktus. Tokia proga, pavyzdžiu, sumanai pasinaudojo šių metų Atėnų olimpiados organizatoriai, šventės atidarymo metu teatralizuota forma pademonstravę turtinę graikų archeologinį paveldą.

Tenka pripažinti, kad šiandien tarp grynai ekonominių argumentų, kuo met paveldas saugomas turizmo tikslais, socialinių argumentų, orientuotų į vietinę gerovę, ir politinių argumentų, kai kultūros vertybės išnaudojamos ideologiniais sumetimais, niekuomet nėra aiškios takoskyros.

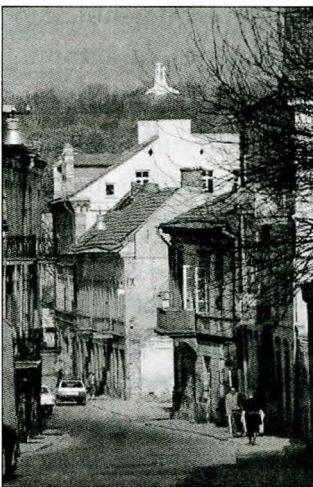
4. VILNIAUS PAVELDOSAUGOS ATEITIES STRATEGIJOS

Kuo ši turtinė ir įvairalypė vakarietiška patirtis galėtų pagelbėti Vilniaus paveldotvarkai ir paveldonaudai? Grįždami prie sostinės senamiesčio raidos perspektyvų turime prisiminti jau minėtą trigubą paveldosauginės sistemos modelį (19 psl.).

Sovietmečiu, o ir atgavus nepriklausomybę, daugiausiai dėmesio bei lėšų skyrus antrajam sistemos dėmeniui – paminklotvarkos darbams (svarbiausiu jų tapo restauravimas), atrodo, iki pat šiol menkiau įsisąmoninti liko pirmasis bei trečiasis.

Vis dar akivaizdus menkas senamiesčio sisteminių bei kompleksinių tyrimų poreikio suvokimas. To priežastis – daugeliu atveju tebegaji elementinė paminklosauginė pozicija, orientuota į iškiliausių objektų – paminklų – apsaugą. Kaip rodo aukščiau išdėstytos mintys, istorinių miestų išsaugojimo strategijoje Vakarų šalys šiandien eina kiek kitu keliu, pasirinkdamos ne tik labai išplėstą paveldo sampratą, bet ir iš principo antielitinę, taigi demokratinę, kartu kuo gausiau į paveldosaugos sąjūdį visuomenę įtraukiančią laikyseną.

Tačiau mūsų istorinių miestų pažinimo seklume galėtume ižvelgti ir dar gilesnes priežastis, pavyzdžiui, tai, ką filosofas ir kultūros kritikas L. Donskis yra pavadijęs „moderniuoju lietuvių antiurbanizmu“, ypač išsikerojusių mūsų klasikinėje ir net naujojoje literatūroje (Donskis, 1997, p. 13). Pasak jo, sovietinė modernizacija sukūrė keistą žmogaus tipą – „dar ne miestieti, bet ir jau ne kaimieti“, tai neleido formuotis savitai miestiečio savimonei. Reikšminga buvo ir tai, kad pagal ideologijos imperatyvą dėmesį sukoncentravus į miesto centrą, jo periferija – pakraščiai – neteko bet kokios kultūrinės reikšmės, virto „miegamaisiais“ rajonais. Lygiai tas pats atsitiko ir globalesniu mastu – visus finansinius-intelektinius išteklius sovietmečiu pradėjus telkti Vilniuje, émė gilėti praraja tap sostinės ir kitų miestų, galiausiai – tarp Vilniaus ir likusios Lietuvos. Taigi išivyravo jau aukščiau aptarta centralizacinié pozicija, niveliuojanti ir užgniaužianti regionalizmo pasireiškimus. Ídomu, kad atgavus nepriklausomybę šis procesas dargi sustipréjo.

Senojo Vilniaus fragmentas.

Tenka konstatuoti ir šiuolaikinio požiūrio į paveldo išteklių panaudą Vilniuje stoką. Pavyzdžiui, diskusijoje dėl Valdovų rūmų statybos poreikio ir jų paskirties, matyt, galutinai nugaléjo nuostata ten iškurti tradicinį muziejų vietoj siūlyto integralaus kultūros centro (žr. Valdovų rūmai..., 2003, p. 24–31). Šis ypač simptomiškas atvejis gerai atspindi tebevyraujančią elitistinę, reprezentacinę laikyseną praeities vertybų atžvilgiu, o ne šiuolaikinę demokratinę. Tokia tradicinė samprata būdinga ir požiūriui į patį istorinį miestą. Restauruotas ir išpuoseleitas senamiestis – turistų žaisliukas – iš esmës tampa muziejumi,

„kuriame sustatyti ir išdėstyti įvairiausi praėjusių epochų likučiai“. Dėl to „kultūriškai šiandien ima dominuoti Vilniaus kaip „praeities miesto“ įvaizdžiai“ (Daugirdas, 2004, p. 315). Savo ruožtu dešiniajame Neries krante formuoja naujas – verslo, pramogų ir lengvai virškinamo vartojimo – dango-raičių miestas, atskęs nugarą varguolių Šnipiškėms. Taip šiandienos Vilniuje fiksuojama vis stiprėjanti erdvinė ir semantinė poliarizacija, kuriai plėtotis (ar nykti?) paveldosauginės politikos, kaip bendrosios kultūros politikos sudedamosios dalies, nuostatos, kaip matėme, anaiptol nėra bereikšmės.

Vis dėlto tenka pripažinti, kad visuomenės švietimas bei įtraukimas į paveldosaugos procesą tampa vis geriau įsisąmoninamas. Jau buvo užsiminta, kad vakariečiai šiuo tikslu rado ir taiko vieną iš sékmės formulų – paveldo populiarinimą švenčių bei stambių kultūrinių renginių metu. Vilniuje panašus kelias jau irgi pramintas (Kaziuko mugė, turinti savo simbolį – lokalų specifinį kultūros paveldo išteklių – vilnietiškas *verbas*, pernai švēsta Napoleono šventė, miesto dienos, įvairūs vasaros festivaliai). Miesto valdžia turi ambicijų ir megaivykiui – siekia, jog 2009 m. Vilnius taptų *Europos kultūros sostine*. Tačiau šie dažnai vienetiniai, progeniniai ar aiškiai komercializuoti renginiai neturėtų užgožti bei atstoti nuolatinio paveldošvietos darbo.

Paveldotvarkos atveju pastebimi tam tikri teigiami pokyčiai (užmezgant ryšius su tarptautinėmis organizacijomis bei išsvyčiusių šalių specialistais ir mokantis iš jų patirties), o pirmuoju (tyrimų) ir trečiuoju (paveldo pateikimo publikai) atvejais užsienio kolegų pagalba gali būti veikiau neakivaizdi. Vis dėlto tokio etniniu, konfesiniu ir socialiniu aspektais sudėtingo objekto, kaip Vilnius, paveldo vadyboje iš tiesų ne pro šalį būtų atsižvelgti ir į aukščiau trumpai aptartų strategijų pasirinkimo galimybę. Nors G. J. Ashworthas ir J. E. Tunbridge'as šį modelį taikė multikultūrinei Kanados visuomenei, jo potencialas svarstytinas ir kalbant apie Vilniaus paveldo išteklių vadybą. Bet čia ižvelgtini ir tam tikri pavojai. Pavyzdžiu, pasirinkus įvairių grupių paveldą *įtraukiančią* laikyseną, tektų neišvengiamai susidurti su vis dar gaju ir Vilniaus atveju ypač jautriu lietuvių etnocentrizmu. „Minimalistinis“ modelis, atrodo, būtų menkiau efektyvus, atsižvelgiant į dabartines Europos kultūros politikos nuostatas, orientuotas į įvairovės išsaugojimą bei skleidimą. Savo ruožtu „lokalizacija“ aptartina tik kai kuriais specifiniais atvejais (pavyzdžiu, žydų paveldo), ir pan.

Tad atsižvelgiant į straipsnyje analizuojamas problemas ypač svarbus darosi realus (o ne deklaratyvus ar iškreiptas) tarpdisciplinis paveldo apsaugos specialistų ir miesto planuotojų bendradarbiavimas, kuris ateityje galėtų

pakelti fundamentinio bei taikomojo mokslo prestižą šioje srityje ir taip užkirsti kelią iki šiol vyraujantiems vienašaliams politiniams-ekonominiams, taigi ir konjunktūriniams, sprendimams paveldo vertybų atžvilgiu.

IŠVADOS

Istoriniai miestai – tai praeityje daugiausiai organiškai susiformavusios ir iki mūsų dienų išlikusios urbanistinės struktūros ir architektūrinės formos, šiandien atsidūrusios nuolat kintančio postmodernaus miesto apsuptyje. Jų sampratą kaita Vakaruose turėjo keletą etapų – nuo pavienių mieste esančių iškiliausių architektūros paminklų apsaugos, per didesnių ansamblių ir vietovių priežiūrą prie kompleksinės miestovaizdžio vadybos ir funkcionalaus bei pragmatiško požiūrio į istorinį miestą kaip į sudedamąją paveldo industrijos dalį.

Vystantis Lietuvos urbanistikai ir istoriniams miestams taip pat galima atpažinti jų paveldosaugai tiek palankią, tiek ir neigiamą bendraeuropinių tendencijų atgarsius. Deja, jos specifika naujausiais laikais daugiausia lémė nepalankiai susiklosčiusios sociopolitinės aplinkybės. Pradedant carine epocha užkariautojai savito Lietuvos miestų pobūdžio bei istorijos nepaisė ir stengėsi juos perdirbti savais tikslais. Šie siekiai dažnai buvo dangstomi ne tik ideologiniai, bet ir pragmatiniai-utilitariniai sumetimais. Galima teigti, kad istorinių Lietuvos miestų likimui, „kultūralistinei“ pakraipai liekant daugiau „konspiracine“, didesnę įtaką darė „progresyvistinė“ urbanistikos kryptis. Ji, kaip žinia, mūsų urbanistinio paveldo mastams bei autentiškumui atnešė iš tiesų daug žalos.

Šiandien, nors dažnu atveju konceptualiai vėluodama bei susidurdama su pokomunistinei valstybei iškylančiomis specifinėmis sociokultūrinio vystymosi problemomis, Lietuvos istorinių miestų apsauga vis labiau orientuoja į tas sampratas bei metodikas, kurias renkasi išsivysčiusios Vakarų šalys. Nepaisant kontraversiškų vertinimų, ryškiausias to pavyzdys yra Vilniaus senamiesčio tvarkymas.

Kadangi mūsų sostinėje realizuojamos idėjos ir vykdomi darbai dažnu atveju perimamos kitų miestų planuotojų ir kultūrininkų, būtina aiškiai ir eksplicitiškai formuoti Vilniaus istorinio miesto raidos strategijas bei taktikas. Atsižvelgiant į ligi šiol viena kitai kartais prieštaraujančias Europos ir Lietuvos kultūros politikos tendencijas, darosi ypač svarbu rasti kelius, pažegsiančius nugalėti tiek mūsuose tradiciškai stiprū elitistinių, reprezentacinij,

„muziejinį“ požiūrių į kultūros vertybes, tiek ir jo priešingybę – dažnai radi kalą, praeities reliktų nepaisančią ar juos savo tikslams pritaikytą modernizacinę, vartotojišką laikyseną.

Tinkamai sprendžiant paveldo išteklių bei produktų pateikimo ir interpretavimo klausimus Lietuvos miestų istoriniuose branduoliuose būtų galima vienu metu pradėti švelninti tebeegzistuojančią atotrūkį tarp „aukštosios“, elitinės, ir „žemosios“, masinės, kultūrų ir taip paskatinti atviros pilietinės visuomenės kūrimąsi.

HISTORICAL CITIES IN RESPECT TO HERITAGE PRESERVATION

The article analyses the problems of the preservation and use of historical cities in the context of Western and Lithuanian heritage preservation. It reviews the historical evolution of this topic, especially accenting the changing significance of the historical conceptions of cities. It reveals how the different urbanistic and heritage preservation conceptions of these complex objects determined the one-sided attitudes, not all of which, unfortunately, were favourable to maintaining the authenticity of the hearts of historical cities. Thus it analyses the significance of various socio-political attitudes such as nationalism, regionalism, globalisation, and mass tourism on the present-day condition of historical cities.

In switching to a review of the preservation of Lithuania's old cities, special attention is paid to Vilnius, as our largest and most culturally endowed city, the heritage preservation of which the most distinctly reflects the different ways of acting that are dictated by various socio-political circumstances.

Pridedame literatūros sąrašą po straipsnio
ISTORINIAI MIESTAI PAVELDOSAUGOS AKIRATYJE (43 – 78 psl.)

SANTRUMPOS:

LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas

ŠALTINIAI:

Богданов Л.С.; 1950 – Рига, Таллин, Вильнюс. Реконструкция исторически-сложившегося ансамбля центра города, // LLMA, f. 204, ap. 1, b. 58.

LITERATŪRA:

Ashworth G. J., Tunbridge J. E.; 1990 – The Tourist-Historic City. Chichester, John Wiley and Sons, 1990.

Bianchini F.; 1999 – Cultural Planing for urban Sustainability. In: City and Culture: cultural Processes and Urban Sustainability (ed. by L. Nystrom). Kalmar, The Swedish Urban Environment Council, 1999, p. 34 – 51.

Boniface P., Fowler P. J. 1996 – Heritage and Tourism in „the global Village“. London, Routledge, 1996.

Cacciari Masimo; 1997 – Un projet d'ensemble pour Venise. In: Yannis Tsomis, Ville – cité. Des patrimoines européens. Paris, Picard, 1997, p. 201 – 208.

Choay Françoise; 1996 – L'allégorie du patrimoine. Paris, Seuil, 1996.

Choay Françoise; 1998 – Introduction, In: Gustavo Giovannioni, L'urbanisme face aux villes anciennes. Paris, Seuil, 1998, p. 7 – 32.

Cuvelier Pascal; 1998 – Anciennes et nouvelles formes du tourisme. Paris, L'Harmattan, 1998.

Daugirdas Tomas; 2004 – Naujas miestas ir kultūros dilemos // Naujasis židinys, 2004, Nr. 7/8, p. 315 – 316.

Donskis Leonidas; 1997 – Tarp Karlailio ir Klaipėdos. Visuomenės ir kultūros kritikos etiudai. Klaipėda, KU leidykla, 1997.

Dvariškis Vytautas; 1977 – Nauja statyba senamiesčiuose. In: Kultūros paminklų tyrimo ir restauravimo problemos. Vilnius, Mintis, 1977, p. 60 – 62.

Europos urbanistikos chartija. Vilnius, 1997.

Feilden Bernard M., Jokilehto Jukka; 1998 – Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės. Vilnius, Savastis, 1998.

Gieysztor Aleksander; 1998 – La reconstruction polonaise d'apres guerre: les cas de Varsovie et de Gdansk. In: Patrimoine et passions identitaires. Entretiens du Patrimoine de 1997. Paris, Editions du Patrimoine, 1998, p. 303 – 10.

Giovannioni Gustavo; 1998 — L'urbanisme face aux villes anciennes. Paris, Seuil, 1998.

Glemža Jonas; 2002 — Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas. Vilnius, VDA leidykla, 2002.

Glemža Jonas; 2003 — Lietuvos istoriniai miestai — „sena ir šiuolaikiška“. In: Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška, Vilnius, Savastis, 2003, p. 143—147.

Grunskis Tomas; 2003 — Tradicija ir ideologija miesto visuomeninėje erdvėje kinančių sociokultūrinių sąlygų kontekste. In: Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška; 2003 — Vilnius, Savastis, 2003, p. 9—19.

Guzzo Pietro Giovanni; 1998 — Archaeology around Vesuvius: a Part of the World Heritage // The World Heritage, 1998, no. 7, p. 6—15.

Jaloveckas Romanas; 1972 — Senamiesčių rekonstrukcijos problemos // Moksłas ir gyvenimas, 1972, nr. 3, p. 41—43.

Jokilehto Jukka; 1999 — A History of Architectural Conservation. Oxford, Butterworth/Heinemann, 1999.

Jurkštasis Vytautas; 1994 — Senamiesčių regeneracija. Architektūros harmonizavimo problema. Vilnius, Technika, 1994.

Kultūra ir turto dalybų karštligė // Kultūros barai, 1993, nr. 8/9, p. 6—9.

Kumpis Jonas; 1945 — Sostinės Vilniaus atstatymo metmenys, // Tiesa, 1945, Nr. 81, p. 4.

Laikas ketvirtas miesto matas // Literatūra ir menas, 1984, Nr. 5, p. 6—7.

Lamy Yvon, Du monument au patrimoine. Matériaux pour l'histoire politique d'une protection // Genèses, 1993, No. 11, p.50—81.

Lukšionytė-Tolvaišienė Nijolė; 1991 — XIX ir XX a. pradžios architektūra: apsaugos ypatumai, In: Lietuvos kultūros kongresas, Vilnius, 1991, p. 322—326.

Mačiulis Algimantas; 1968 — Senamiesčiai, jų apsauga ir rekonstrukcija // Statyba ir architektūra, 1968, Nr. 4, p. 14.

Makovska Kristina; 2000 — Vilniaus Pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno 1670—1675 m. rekonstrukcija // Kultūros paminklai, 2000, nr. 7, p. 149—156.

Markevičienė Jūratė; 1998 — Kultūros paveldo saugos raiška: moksliinės, emocinės ir teisinės prielaidos. In: Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900—1940 m., Vilnius, 1998, p. 271—307.

McGuigan J.; 1996 — Culture and the Public Sphere. London, Routledge, 1996.

Merlin Pierre; 1991 — L'urbanisme. Paris, Presses universitaires de France, 1991.

Miškinis Algimantas; 1991 — Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis. Vilnius, Mintis, 1991.

Pilypaitis A. 1967 — Lietuvos miestų ir miestelių rekonstrukcija bei apsauga // Muziejai ir paminklai, 1967, lapkritis, p. 34—38.

Pilypaitis A., Miškinis A.; 1968 — Urbanistinių paminklų apsaugai // Kultūros barai, 1968, Nr. 2, p. 40—44.

Purlyns Evaldas; 1984 - Priartinti praeitį – praturtinti dabartį, // Literatūra ir menas, 1984, nr. 3, p. 9.

Purvienienė Marija; 2003 – Istoriniai miestai sovietų okupacijos metais. In: Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška; 2003 – Vilnius, Savastis, 2003, p. 148 – 159.

Roncayolo Marcel; 1998 – La production de la ville. In: La ville de l'age industriel. Le cycle haussmannien (sous la dir. de M. Agulhon). Paris, Seuil, 1998, p. 81 – 169.

Rodwell Dennis; 2003 – Approaches to Urban Conservation in Central and Eastern Europe // Journal of Architectural Conservation, 2003, July, vol. 9, Nr. 2.

Ruskin John; 1956 – The Seven Lamps of the Architecture (ed. by J. M. Dent and Sons). London, 1956.

Ruskin John; 1983 – Les pierres de Venise. Paris, Hermann, 1983.

Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje; 2004 – (ud. A. Nikžentaitis, A. Ragauskas), Vilnius, LR Seimo leidykla, 2004.

Simanavičius Žibartas; 1968 – Senamiesčiai laukia rekonstravimo // Tiesa, 1968, Nr. 174, p. 3.

Smith Melanie K.; 2003 – Issues in Cultural Tourism Studies. London, Routledge, 2003.

Tunbridge J. E., Ashworth G. J.; 1996 – Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester, John Wiley and Sons, 1996.

Valdovų rūmai – istorinės kultūros centras ar tradicinius muziejus? // Kultūros barai, 2003, Nr. 6, p. 24 – 31.

Vilniaus senamiestis rinkos sąlygomis // Kultūros barai, 1993, Nr. 4, p. 43 – 50.

Vilniaus senamiesčio atgaivinimo strategija. Vilnius, 1997.

Walsh Kevin; 1992 – The Representation of the Past: Museums and Heritage in the post-modern World. London, Routledge, 1992.

Worpole K.; 1991 – Trading Places: the City Workshop. In: Whose cities? (ed. by M. Fisher and U. Owen). London, Penguin, 1991, p. 142 – 152.

Иванов С.Г.; 2001 – Архитектура в культуротворчестве тоталитаризма. Философско-эстетический анализ. Киев, Стилос, 2001.

European code of good practice: „Archaeology and the Urban Project“ [www.coe.int/T/E/Cultural Co-operation/Heritage/Resources/Code.Archeo.asp](http://www.coe.int/T/E/Cultural%20Co-operation/Heritage/Resources/Code.Archeo.asp)

Urban archaeology [www.all-science-fair-projects.com/science_fair_projectsencyclopedia/Urban archaeology](http://www.all-science-fair-projects.com/science_fair_projectsencyclopedia/Urban%20archaeology)